

בורגנים בחברה שיתופית

אליעזר דומקה

קליטת יוצאי גרמניה

בחברה הקיבוצית

(חבר הקבוצות'

ו'הקיבוץ הארצי')

הלכנו לבקר אצל מתיישב קשיש, שגר בצריף קטן ורעוע. כשנכנסנו, הופתענו לראות בצריף פסנתר וערמה של חוברות תווים. נדהמנו. שאלנו אותו על קורותיו. הוא סיפר שהגיע מגרמניה, שם היה מוסיקאי ידוע, וניגן באחת התזמורות המפורסמות. אחד מחברי הוועדה, סיר הוראס ראמבולד, שהיה שגריר בריטניה בברלין, אף זיהה אותו וזכר אותו מאז. הרגשנו אי-נוחות לנוכח מה שנראה לנו כמצוקתו. סיר הוראס אמר לו: 'זה ודאי שינוי גדול בשבילך' והאיש אמר: 'כן, זה בהחלט שינוי, מגיהנום לגן-עדן'¹. סיר ג'וז מרטין, מזכיר ועדת פיל¹.

מבוא – עלייה בורגנית

תיאור זה של היהודי הגרמני, שהמיר את אולם הקונצרטים בעבודה בשדה תחת השמש הקופחת בעמק יזרעאל, הוא ללא ספק יוצא דופן, אבל יש בו כדי לסמל את השאיפה והנכונות של לא מעטים מיוצאי גרמניה לעשות מהפך שלם בחייהם נוכח ההלם שספגו לאחר שהפנתה להם המולדת עורף. עם זאת נשאו עמם אותם עולים את תרבות ארץ מוצאם, ולא יכלו וגם לא רצו להיפרד ממנה. תרבותם המיובאת – קבע אמיר בן-פורת – לא נמסה בחום הארץ-ישראלית.²

סיפורם של יוצאי גרמניה בעלייה החמישית (1930-1939) נבחן בעשרים וחמש השנים האחרונות בכמה מחקרים, ואלה הבליטו היבטים שונים של עלייה זו, על קשייה, לבטיה ותרומותיה הייחודיות.³ רוב העולים נקלטו ביישוב העירוני בארץ-ישראל ותרמו רבות להתפתחות העיר וענפיה הכלכליים (תעשייה, מסחר, בנקאות), ולא פחות מכך בתחום הרוח (מוסדות השכלה גבוהה, רפואה, משפטים ומקצועות אקדמיים נוספים). רבים מאלה שהעדיפו את הכפר התיישבו במושבות או במושבים, שבהם יכלו לשמר את נחלתם הפרטית, ואילו הקבוצה שלה ייוחד מאמר זה פנתה לצורת היישוב שלכאורה לא התאימה לה – הקיבוץ.

קיימת הסכמה בין החוקרים שהייתה זו עלייה בורגנית, שהתאימה במידה רבה לקריטריונים שלפיהם מוגדרת בורגנות. מעמד זה צמח מתוך התפתחות הקפיטליזם החל בסוף המאה השמונה-עשרה, כשהוא מסגל לעצמו מוסכמות ומנהגים חברתיים מיוחדים לו, בהבדל מאצולת ייחוס מצד אחד ומהמוני העם בשכבות הנמוכות מצד אחר. ייחודו של מעמד זה מתמקד במושג 'קניין', שלו שני היבטים – נכסים כלכליים ונכסי תרבות ורוח, היינו השכלה.⁴

בפתח המאמר:
עולה באחד מקיבוצי
עמק בית שאן;
צילום: נפתלי
אופנהיים, בעצמו
עולה מגרמניה

תודתי לארכיונאיות החביבות של הקיבוצים שבארכיוניהם ביקרתי וכן לעדים ששמותיהם מופיעים להלן.

- 1 י' לוסין, עמוד האש: פרקים בתולדות הציונות, ירושלים תשמ"ב, עמ' 235.
- 2 א' בן-פורת, היכן הם הבורגנים ההם? תולדות הבורגנות הישראלית, ירושלים תשנ"ט, עמ' 90.
- 3 מ' גטר, 'העליה מגרמניה בשנים 1930-1939; קליטה חברתית-כלכלית מול קליטה חברתית-תרבותית', קתדרה, 12 (תמוז תשל"ט), עמ' 125-147; א' קידר, 'העליה הגרמנית כאופוזיציה א-פוליטית ב"קיבוץ המאוחד" בימי העליה החמישית', שם, 16 (תמוז תש"ם), עמ' 133-152; ש' אראל, 'ה"יקים': המישים שנות עלית דוברי גרמנית, ירושלים תשמ"ו; י' גלבר, מולדת חדשה: עלית יהודי מרכז אירופה וקליטתם 1933-1948, ירושלים 1990, G. Luft, Heimkehr ins Unbekannte; 1977 Wuppertal, *Eine Darstellung der Einwanderung von Juden aus Deutschland nach Palästina 1933-1939*.
- 4 ראו לדוגמה: בן-פורת (לעיל, הערה 2), עמ' 13; J. Kocka, *Industrial Culture and Bourgeois Society; Business, Labor and Bureaucracy in Modern Germany*, New York & Oxford 1999, p. 283.

על פי אחת ההגדרות, הבורגנות הייתה חברה חילונית של פרטים שניהלו את יחסיהם על בסיס של שלום ורציונליזם ועל ידי תחרות ושיתוף, וזאת תוך קביעת הסדרים מוסדיים שהגנו על זכויות הפרט והמשפחה. הגורם הקובע במעמד זה לא היה הייחוס אלא ההישגיות, ולגורם ההצלחה הכלכלית נלווה גורם ההשכלה. לכך נוספו דגשים על האינדיווידואליזם, העמלנות והחיסכון. יסוד מרכזי בבורגנות היה המשפחה, שיש בה חלוקת תפקידים ברורה בין המינים. הגבר הוא הסמכות העליונה, ולאישה נועדו תפקידיה המסורתיים: כנסייה, ילדים ומטבח (Kirche, Kinder, Küche); במאה העשרים נחלש אמנם מעמד הדת, אף כי לא מעטים מן הבורגנים נהגו ללכת בימי ראשון לכנסייה. בקרב יהודי גרמניה, על רקע פעילותם להתערות בחברה ולזכות לשוויון זכויות ועם התפלגות הממסד הדתי, בעיקר בין אורתודוקסים לרפורמים, נחלש עוד יותר מעמדה של הדת). על כל אלה נוספו אורחות חיים כסדר, דייקנות, משמעת וחינוך קפדני של הילדים, וכן טעם אסתטי משותף פחות או יותר והערצת האמנויות למיניהן כספרות ומוזיקה.⁵

מתחילת המאה העשרים, וביתר עוז לאחר מלחמת העולם הראשונה, ניכרה חולשה במעמד הבורגנות בגרמניה. חולשה זו נבעה הן מן הזעזועים הכלכליים הקשים שפקדו את גרמניה לאחר המלחמה, והן מהשקפות על שינוי סדרי עולם ומציפיות להתממשותן עם בוא השלום. סמלים ישנים איבדו מתוקפם, ולא רק בגרמניה. שקיעתה של הבורגנות על מאפייניה השונים, כפי שהיטיב תומס מאן לתארה ב'בית בודנברוק' (1900), התבטאה לא רק בהיחלשות מעמדה הפוליטי אלא גם בהתפרקות פנימית. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה הביעה למשל תנועת הנוער 'ציפור הנוד' (Wandervogel) את מחאתה על המנטליות המטריאליסטית והמוסכמות החברתיות, ודגלה בסיסמה 'החזרה לטבע'. בתקופת ויימר ביטא הדור הצעיר את הסתייגותו האנטי-בורגנית בתנועות כמו 'מסדר הגרמנים הצעירים' (Jung Deutschen Orden) בעל ההשקפות הימניות, שנכנס לפוליטיקה בשנת 1930, עם הצטרפותו ל'מפלגה הדמוקרטית הגרמנית' והקמת 'מפלגת המדינה'. הבורגנות הותקפה הן מימין הן משמאל, אם כי האגף הימני הקיצוני, הנציונל-סוציאליסטי, אימץ לעצמו את ערכי המשפחה הבורגנים המסורתיים, ואף הסתמך עליהם בפנותו אל הציבור. מן העבר האחר ניצבו מתקיפיה של הבורגנות משכבר הימים, הלוא הם אנשי המפלגה הקומוניסטית, שראתה במבנה המעמדי את החטא הקדמון של החברה, ושקיוותה לשנות את החברה מן היסוד. האיום הקומוניסטי, בעיקר בתקופת משבריה הכלכליים של הרפובליקה הוויימרית, הסיט את הבורגנות הנחלשת יותר ויותר אל האגף הימני של הפוליטיקה הגרמנית.

יהודי גרמניה, שראו עצמם שייכים לחברה הגרמנית, היו מעורים בראש ובראשונה מבחינה כלכלית בחברה הגרמנית העירונית מן המעמד הבינוני ומעלה; משמע, הם היו חלק מן הבורגנות הגרמנית הכלכלית ועוד יותר מכך מן הבורגנות המשכילה. לפיכך המשברים הכלכליים שהתחוללו בגרמניה, ושלחו בהתגברות האנטישמיות, בעיקר משנת 1930 ואילך, פגעו בציבור היהודי פגיעה כפולה – כבורגנים גרמנים וכיהודים, שנאלצו להתמודד עם הסתה אנטישמית, שקראה בין היתר להחרמת עסקיהם.

חוסר הביטחון שאפף את הבורגנות היהודית, עוד יותר מאשר את החברה הלא יהודית, הביא את הנוער במבוכה, ובצד הנאמנות למולדת הגרמנית התעוררו בקרבם רגשות מרדנות והתנערות ממסורת אבותיהם. אלה מצאו את ביטויים בהצטרפות לתנועות שחרגו מן הקונצנזוס בחברה היהודית – לקומוניסטים מצד אחד, ללאומנים גרמנים ('חיל החלוצ' הגרמני, 'הרגלון השחור') מצד אחר, נוסף על כך לתנועות לא ציוניות כ'קאמראדן', שמתוכם פרשו 'ורקלוויטה' (Werkleute, 'אנשי המעש'), וכן לתנועות הנוער הציוניות, שייצגו אף הן התמרדות כלפי המנהגים הבורגנים של אבותיהם.⁶ ההתמרדות התבטאה גם בפרטים קטנים – 'בתנועה לא צריך לבוא בבגדים "בורגנים" [...]' גם לא היה מתאים לענוב עניבה.⁷ התפיסה שעולם האתמול של ההורים ושל הבורגנות על ערכיה, אבד עליו הכלח, הדריכה צעירים יהודים בגרמניה, ובעיקר את חברי תנועות הנוער, שעסקו כעדות אחד מחבריהן ב'פיתוח הפרט, מלחמה בסביבה (ההורים), מלחמה בבית הספר, בסדרים המעכבים את פעולתנו, מלחמה בכל'.⁸ יעקב שמעוני (סימון), שעלה מגרמניה בשנת 1935, כתב בהיותו בן עשרים ושתיים על ערכים ומנהגים שהביאו עמם בני הנוער מגרמניה, אך עם זאת, הבהיר, מטרתם היא ה-Gemeinschaft, היינו חברותא, יחסי חברה מתוקנים, מושג שקלטו מעולם תנועת הנוער הגרמנית, ושחדר לתנועות הנוער היהודיות.⁹

המשימה של מאבק ב'עולם הישן' והתנערות ממנו ('עולם ישן עדי יסוד נחריבה', כלשון ה'אינטרנציונל'), והקמתו של 'עולם חדש' הולידה, בהשראת רעיונות שנתגבשו בקבוצות מהפכניות שונות – בימין ויותר מכך בשמאל – את המושג 'אדם חדש'.¹⁰ הדרך להגשמת רעיון זה נמצאה בחברה הקיבוצית, שהתגבשה במחצית השנייה של שנות העשרים בכמה תנועות; תנועות אלה היו קשורות בטבורן למפלגות השונות של מחנה הפועלים שהוקמו בארץ-ישראל בתחילת המאה העשרים.

לא מעטים מבין עולי גרמניה שהתיישבו בקיבוצים היו מ'יהודי המזרח' (Ostjuden), שגילו מלכתחילה נטיות ציוניות, ושהיו רוב בהכשרות הציוניות בגרמניה בתקופה שלפני עליית הנאצים לשלטון.¹¹ האם ניתן לתאר גם את 'יהודי המזרח' כבורגנים? אף שרובם ישבו בגרמניה באותה עת עשרים שנים ומעלה, עדיין לא השתלבו רבים מהם בחברה היהודית-הגרמנית לא מבחינה כלכלית ולא מבחינה חברתית, וזאת במידה לא מבוטלת בשל יחסה המתנשא של החברה היהודית הוותיקה כלפיהם. עם זאת בכל הקשור לאורח חייהם נטו כבר בני הדור השני של 'יהודי המזרח', וודאי בני הדור השלישי, לסגל לעצמם את מנהגי הבית הבורגני.

6 H. Mommsen, 'The Decline of the Bürgertum in Late Nineteenth- and Early Twentieth-Century Germany', idem, *From Weimar to Auschwitz*, Cambridge 1991, p. 21

7 א' נבארי, זכרונות של חלוצ' מארץ אשכנז, חיפה 1986, עמ' 31. למרות זאת התקשה נבארי להיפרד מן העניבה בבואו ארצה: 'פרץ אמר לי מיד להסיר את ה"דג מלוח" [...] שכן זה לא הולם סגנון לבוש קיבוצי' (שם), עמ' 73.

8 דברי לבנה (11 בנובמבר 1939), 'בדרך': חברת הנוער העולה ב, במלאות שנה לעלייתם ארצה, ארכיון עין-המפרץ.

9 'שמעוני (סימון), 'על הנוער היהודי בגרמניה', ג' חנוך (עורך), דרכי הנוער: קובץ לענייני הנוער בציונות, ירושלים תרצ"ח, עמ' 150-151. שמעוני (1915-1996) היה לימים מורהן ואיש משרד החוץ.

10 לנושא זה ראו: ר' פלד, "האדם החדש" של "השומר הצעיר": מראשיתה של התנועה באירופה ב-1913 ועד הקמת "מפלגת השומר הצעיר" בארץ ישראל ב-1946, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1995.

11 ח' לבסקי, בטרם פורענות: דרכם וייחודם של ציוני גרמניה 1918-1932, ירושלים תש"ן, עמ' 41, 156-157; ר' פרנקל, על פי תהום: המדיניות הציונית ושאלת יהודי גרמניה 1933-1938, ירושלים תשנ"ד, עמ' 131.

רוב יוצאי גרמניה שהתיישבו בקיבוצים באו אפוא מבתיים בורגניים-עירוניים או שהושפעו מערכי מעמד זה. מטרת מאמר זה לברר כיצד השתלבו בורגנים, שהיו אמונים על מסורת האתמול ומנהגיו, בחברה מהפכנית ששאפה ליצור 'אדם חדש', ושהתנערה מאותן מסורות ומאותם אורחות חיים; עד כמה היו מוכנים לוותר על ערכיהם ומנהגיהם, ולעומת זאת עד כמה תרמו השקפותיהם לליברליזציה של הקיבוצים באותה תקופה, שבה הייתה החברה הקיבוצית קנאית לעקרונותיה השיתופיים; כמו כן אעסוק בשאלה באיזו מידה השתלבו במתחים שנוצרו בקיבוצים בין הפרט לכלל, אותם מתחים שהובאו מגרמניה בין יהודים-גרמנים ל'יהודי המזרח'. בהקשר זה יש להביא בחשבון שאנשי ארבע העליות שקדמו לעלייה הגרמנית היו רובם ככולם יוצאי מזרח אירופה; הם שהרכיבו את הנהגת היישוב והם שקלטו את יוצאי גרמניה בקיבוצים שונים.

מחקרים שהוזכרו לעיל, בעיקר אלו של שלמה אראל, יואב גלבר ואהרון קידר, עסקו גם בקליטת יוצאי גרמניה בקיבוצים, אבל הדגישו את קליטתם – וקשייה – בקיבוצי 'הקיבוץ המאוחד', שאליהם הגיעו רוב יוצאי גרמניה.¹² בקיבוצים אלה היו עזיבות רבות, והחוקרים הדגישו את יחסם של הקולטים, שלא תמיד היה ידידותי, בלשון המעטה, אל מי שנקראו 'ציוני היטלר', 'נטולי שורשים, מעוטי תרבות', 'בעלי אופי שהוא לא משלנו'.¹³ אולם אין בכל אלה כדי לגרוע מחשיבות מפעל קליטת העולים מגרמניה באותם קיבוצים, ששליחי תנועתם פעלו רבות בקרב הנוער היהודי בגרמניה.

מבין שלוש התנועות הקיבוציות האחרות, קליטתם של יוצאי גרמניה בקיבוצי 'הקיבוץ הדתי' הייתה המוצלחת ביותר. המכנה המשותף של העולים שהצטרפו לקיבוצים אלה, השקפתם הדתית והכשרתם במסגרת התנועתית ('תורה ועבודה') הקלו עליהם את ההתמודדות עם הקשיים הפיזיים והנפשיים שהיו כרוכים במעבר מן הבית הגרמני אל הצריף (או לעתים האוהל) בקיבוץ.

חיבור זה מבקש להתרכז בקליטה בשתי התנועות הקיבוציות האחרות שקמו בשנות העשרים, 'חבר הקבוצות' ו'הקיבוץ הארצי' – השומר הצעיר'. חלק מן הנקלטים בהן באו מתנועות נוער ומגרעיני הכשרה, ואף כי המציאות הארץ-ישראלית וחיי היומיום היו שונים במידה מרובה מן ההכשרה הפיזית והנפשית שקיבלו בגרמניה, החיכוכים, הניכור והעזיבות בקיבוצי תנועות אלה היו פחותים מאשר ב'קיבוץ המאוחד'. המחקרים שהוזכרו לעיל התרכזו בקשיי הקליטה ואף בהצלחותיה תוך הדגשת הצדדים החומריים, החברתיים והפוליטיים. ייחודו של חיבור זה הוא ההתרכזות בעולים כבורגנים, משמע בסממני הצפנים התרבותיים המאפיינים את הבורגנות כהשקפת חיים וכאורח חיים.

המקורות שבהם השתמשתי הם ספרי זיכרונות, יומני חברות נוער, ארכיוני קיבוצים וארכיונים אחרים וכן עדויות אישיות. ריבוי החומר מחייב להביא במסגרת זו דוגמאות כלבד מקיבוצים שונים, בהנחה שיש בהן כדי לשקף במידה זו או אחרת תחושות ששררו בקרב רבים מעולי גרמניה.

12 בסוף 1936 היו בקיבוצי 'הקיבוץ המאוחד' כ-2,100 יוצאי גרמניה, בהשוואה ל-300 בקיבוצי 'חבר הקבוצות' ר' 200 בקיבוצי 'הקיבוץ הארצי'. ראו: אראל (לעיל, הערה 3), עמ' 152. וראו גם: דוח המשרד המרכזי ליישוב יהודי גרמניה, 29 בינואר 1937, אצ"מ, 57/414.

13 אראל (שם), עמ' 113-114.

התנועות הקיבוציות הקולטות

'חבר הקבוצות' היה התנועה הקיבוצית הקטנה ביותר בין שלוש התנועות הקיבוציות הגדולות. כאחזתה הגדולה, 'הקיבוץ המאוחד', הייתה התנועה קשורה ל'מפלגת פועלי ארץ-ישראל' (מפא"י), שקמה בשנת 1930. בשנת 1933 התאחד 'חבר הקבוצות' עם 'גורדוניה', ואחר כך התמזגה בו גם קבוצת 'מכבי הצעיר'. נוסף על כך היו ל'חבר הקבוצות' קשרים ל'נוער העובד' (שרובו היה ב'קיבוץ המאוחד') וכן ל'נוער הציוני' ול'עקיבא'.¹⁴

'חבר הקבוצות' התייחד ברצון לשמור על מסגרת הקבוצה המצומצמת (לעומת הקבוצה הגדולה או הקיבוץ, שנוצרו כבר בימי העלייה השלישית), וזאת מתוך שאיפה לקיים ככל האפשר את הרוח האינטימית של החברותא. לכן היו בתנועה זו מתנגדים לקליטת עלייה. אף על פי כן כשנקבע מצע התנועה בגבע, בתשרי תרצ"ג, נכלל בו סעיף על קליטת עלייה חלוצית.¹⁵ מאפיין ייחודי נוסף של 'חבר הקבוצות' היה הרצון לשמור על עצמאות הקבוצה במסגרת המשותפת, היינו לאפשר לכל קבוצה זכות יסודית לקבוע את גודלה ואת דרך התפתחותה ללא התערבות או כפייה מצד הארגון המרכזי. בכך נבדלה תנועה זו מן 'הקיבוץ המאוחד' ומ'הקיבוץ הארצי – השומר הצעיר', שמסגרתם המשותפת הייתה מחייבת יותר.¹⁶

'הקיבוץ הארצי – השומר הצעיר', שנוסד על ידי תנועת 'השומר הצעיר' בשנת 1927, ייצג הן בתאוריה הן במעשה את ההתמרדות ברור ההורים¹⁷ – התנערות בוטה מערך בורגני מובהק – ואת השאיפה ליצירת 'אדם חדש' ו'חברה חדשה'. בהתבססה על תנועת נוער אחת, בעלת השקפה סוציאליסטית-מרקסיסטית, תבעה תנועה זו מחבריה השתייכות ונאמנות ללא סייג, תוך גינוי נמרץ של כל גילוי בורגני ומניעת כל התבטאות עצמאית.¹⁸

באיגרת היסוד של 'הקיבוץ הארצי – השומר הצעיר' (להלן 'הקיבוץ הארצי') הודגש כי לא תהיה כפייה של קולקטיביות פוליטית, ושכל קיבוץ יכול להעניק לחבריו חופש פוליטי, ואמנם לא כל קיבוצי 'השומר הצעיר' הצטרפו מיד ל'קיבוץ הארצי'. בוועידה העולמית השלישית של התנועה, בשנת 1930, נוצרה מחלוקת בין הנציגים מברית-המועצות ומלטווייה, שייצגו קרוב ל-10 אחוזים מכלל החברים, לבין הרוב. נציגי המיעוט התנגדו לקולקטיביות הרעיונית וקראו לאיחוד עם מפא"י ו'הקיבוץ המאוחד', ומשלא התקבלה עמדתם הם פרשו מן התנועה והצטרפו ל'קיבוץ המאוחד'.¹⁹ במהלך שנות השלושים הצטרפו עוד כמה מקיבוצי 'השומר הצעיר', לאחר התלבטויות ודיונים לא

14 ב' בן-אברם, חבר הקבוצות: התפתחותו החברתית והרעיונית, תל-אביב תשל"ו, עמ' 125.

15 שם, עמ' 319.

16 שם, עמ' 144.

17 סמליות רבה מצויה בפרסום שירו של דוד שמעונוביץ (שמעוני) 'אל תשמע בני' בעיתון 'השומר הצעיר' בוורשה בשנת 1922; פתיחתו של השיר: 'אל תשמע בני אל מוסר אב, ולתורת אם אל אוזן תט'. ראו: ל' דרור וי' רוזנצווייג (עורכים), ספר השומר הצעיר, א, מרחביה 1956, עמ' 53.

18 ברל כנצלסון תיאר את חברי התנועה הרבקים בקולקטיביות הרעיונית כ'חבילות חציר מרובעות וכבושות' (פלד נלעיל, הערה 10, עמ' 152).

19 דרור ורוזנצווייג (לעיל, הערה 17), א, עמ' 161-168, 199; א' מרגלית, 'השומר הצעיר': מעדת נעורים למארכסיזם מהפכני (1919-1936), תל-אביב תשל"א, עמ' 193-195.

מעטים, ל'קיבוץ הארצי'. יוסף שתיל, ממייסדי הזורע, סיפר כי להחלטת חברי קיבוצו בשנת 1938 להצטרף ל'קיבוץ הארצי' קדמו ארבעים ותשע שיחות בירור.²⁰

מה שייחד אפוא את 'חבר הקבוצות' ואת 'הקיבוץ הארצי' מן 'הקיבוץ המאוחד' היה העובדה ששתייהן התבססו במידה רבה על תנועות נוער שחינכו והכשירו כבר בחו"ל לחיי קיבוץ, בעוד

ש'הקיבוץ המאוחד' הציב לו למטרה לקלוט המונים שלא הוכשרו לחיות בקולקטיב, ומכאן הצלחתן הגדולה יותר של שתי הראשונות בקליטת עלייה ייחודית כעלייה הגרמנית.

גורמים שונים פעלו לקליטת יוצאי גרמניה. 'התאחדות עולי גרמניה' פעלה בין היתר בכל הקשור להתיישבותם בקיבוצים, על ידי יצירת קשר עם המרכז החקלאי של

הסתדרות העובדים וכן עם התנועות הקיבוציות.²¹ אך הגוף הפעיל ביותר, שגם חלש על התקציבים, היה ה'מחלקה הגרמנית' בסוכנות היהודית. מחלקה זו, בהנהלת ד"ר

גאורג לנדאוואר, הקציבה כספים לקיבוצים בהתאם למספר הנקלטים בהם מבין יוצאי גרמניה. הסדר זה, שחייב דיווח מדויק מצד הקיבוצים, גרר לא אחת תלונות

ותלונות שכנגד על אי דיווחים ואי הקצבות, והרברים אף גלשו לעתים ללחץ ואיומים:

◀ איננו רוצים ללכת בעקבותיכם במה שנוגע לנימוס בכתיבת מכתבים, אולם ברצוננו רק להדגיש כי תוכן מכתבים כדוגמת הנ"ל אינו עלול לעורר יחס של רצינות, איומים כגון החזרת הלוואות וכו' וכו'.

◀ מדוע היינו צריכים להשתמש באיומים? לצערנו לימד אותנו הניסיון שללא האיומים שלנו אין אנו מקבלים מרוב הקבוצות את התשובות הדרושות לנו.

◀ אם במשך שבוע ימים לא נקבל מכם בחזרה את הרשימה הזאת, ניתן לגזירות שלנו הוראות – שלא נסכים אחר כך לשנותן – לא לשלם לכם יותר את התקציב שלנו ולדרוש מכם בבת אחת את הלוואות שקיבלתם מאיתנו (יומיים) לאחר שנשלח מכתב זה הגיע הדיווח בתוספת התנצלות).

◀ יש לדרוש מרמת יוחנן בחזרה מיד ההלוואה של 400 לא"י. לא קלטו עולים מגרמניה.²²

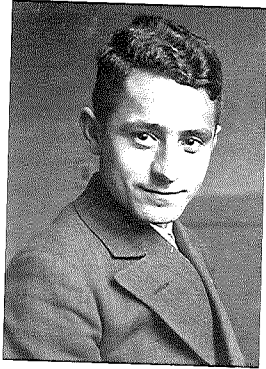
קשיים של קליטה

ניתן לחלק את עולי גרמניה שפנו להתיישבות השיתופית על פי מניעי הצטרפותם. היו שהאמינו כי כך יוכלו להסתדר טוב יותר בארץ החדשה, ובעיקר מדובר במי שחיפשו קודם כול ביטחון כלכלי ופיזי, למשל בתקופת מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט ('המרד הערבי') ועל רקע הקשיים הכלכליים

²⁰ י" שתיל, הזורע: עשר השנים הראשונות, חיפה 1977, עמ' 40. יש לציין כי קיבוץ זה נוסד על ידי אנשי תנועת 'ורקלויטה' ולא 'השומר הצעיר', וראו: מ' גרסון, 'דרכה של "ורקלויטה" לקיבוץ הארצי', דרור ורונוצוויג (לעיל), הערה (17), א, עמ' 417-425.

²¹ 'Zwei Jahre Ansiedlung deutscher Juden in Palästina', *Mitteilungsblatt der Hitachduth Olej Germania*, August 1935

²² דוגמת מכתבים שונים מן התקופה נובמבר 1934 – מאי 1936 המצויים באצ"מ, S7/58/2, S7/141, S7/268

מימין: גאורג לנדאוואר (1895-1954), מראשי עליית

הנוער, מבכירי עובדי

מחלקת העבודה של

ההנהלה הציונית

ומנהל המחלקה

ליישוב יהודי גרמניה

בסוכנות

משמאל: יוסף שתיל,

חבר קיבוץ הזורע

של אותה תקופה.²³ מכאן חלקם הנכבד של יוצאי גרמניה בין מקימי יישובי 'חומה ומגדל'.²⁴ ד"ר גם אידאליסטים, ברומה לאותו פסנתרן שהוזכר לעיל, שהאמינו כי זו הדרך הנכונה לחיים וז'שלמים והטובים לאחר שנסתם הגולל על דרך חייהם הקודמת בגרמניה. כזה לדוגמה היה ורנר רוטנברג, חבר 'בלאווייס' מברלין, עורך דין מצליח, בעל השקפות סוציאליסטיות, שהגיע בספטמבר 1933 לקיבוץ שריר, ביקש לעבוד בענף הזבל האורגני והתמיד בכך במשך יותר משלושים שנים.²⁵ הנס דנקוורט עלה עם רעייתו לילי עוד בשנת 1925. הם נקלטו בקבוצת שילר, ומשם כתב לאביו, שלא שבע נחת מן העובדה שבנו ומשפחתו יושבים במרחקים: 'אל תכעס ואל תתייחס לזה בצורה כה טרגית, אבל פשוט אינני יכול אחרת [...]. לילי, אני והילדים חשים כאן טוב מאד, ולא התחרטנו אף לשנייה

אחת שאנו חיים בפלשתינה ובקבוצה'.²⁶

קליטה נוחה הייתה גם כאשר הקולטים, אף אם לא היו מגרמניה, באו מאזור המקורב לתחום התרבות הגרמני. חיים ברגר, שהגיע כבוגר לקיבוץ מעברות, העיד כי בקיבוץ זה חיו יוצאי צ'רנוביץ מרומניה שדיברו גרמנית ושמרו על נוהגי סדר וניקיון.²⁷

אבל היו גם שבאו בלתי מוכנים לקשיי היומיום, לא יכלו לעמוד בהם, והתלוננו מרה במכתביהם לבית בגרמניה. חלק ממכתבים אלה הועברו על ידי ההורים המודאגים ל'התאחדות ציוני גרמניה' ומשם עשו דרכם חזרה ארצה לידי של לנדאוואר בירושלים. 'התנאים

גרועים', כתב עולה (שחתם בשם אוסי), 'אבל האמנתי שלפחות אוכל לשובע [...]. אני יכול רק לומר לכם שאני מאושר שלא באתם לפלשתינה. רק כאן לומדים להכיר כהלכה את היהודים'.²⁸

סיפור אחר הוא סיפורם של מי שעלו בצורה מאורגנת. היו בהם שבאו לאחר הכשרה, וכולטת קבוצת ההכשרה ממרקנהוף שליר פרייבורג, שעלתה כבר בימי העלייה השלישית, בשנת 1921, והקימה אחר כך את קיבוץ בית-זרע.²⁹ אף כי לא היו מלכתחילה בעלי רקע תנועתי, הצטרפו ל'חבר הקבוצות', ובשנת 1934 לקיבוץ הארצי. רבים מן העולים שהגיעו מהכשרות בחו"ל או כקבוצות תנועטיות התעתדו להתיישב בקיבוצים. הם עברו הכשרה בארץ, חלקם בקיבוצים שכבר היו מבוססים, ואחרים התיישבו וחיו חיי קבוצה במושבות, עבדו בעבודות שונות, ולא אחת סבלו מאבטלה. קיבוצים כאלה היו במושבות כמו כפר-סבא, חדרה, ראשון-לציון, כרכור ופתח-תקווה וכן בחיפה.³⁰

למעלה: ורנר רוטנברג, חבר קיבוץ שריר

למטה: הנס וליילי דנקוורט, חברי קבוצת שילר, בדרכם ארצה, 1925

23 בן-אברם (לעיל, הערה 14), עמ' 121.

24 א' בייך, תולדות ההתיישבות הציונית, תל-אביב תשי"ד, עמ' 379.

25 ארכיון שריר, תיק ורנר רוטנברג.

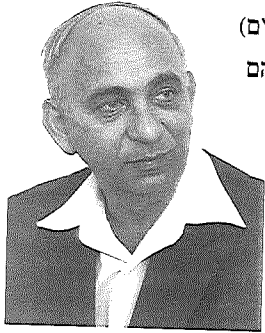
26 מכתב ה' דנקוורט, 30 בנובמבר 1931, ארכיון קבוצת שילר, תיק מכתבי משפחת דנקוורט.

27 חיים ברגר, עדות בעל-פה, 28 בפברואר 2002.

28 מכתב אוסי להוריו, 24 בספטמבר 1936, אצ"מ, S/7414.

29 על פי עדות ראשוני הקיבוץ הזמינו להכשרה את ארתור רופין, ששהה באירופה לרגל הקונגרס הציוני השנים-עשר, והוא עורך אותם לעלות ארצה. ראו: צ' כרמל, 'ממרקנהוף עד בית זרע', ד' בן-נחום ואחרים (עורכים), בית-זרע: כ"ה לקיבוץ על אדמתו, תל-אביב תשי"ד, עמ' 52.

30 דרור ורוזנצווייג (לעיל, הערה 17), א, עמ' 233.

למעלה: חנן רובין
למטה: מנחם גרסון,
מנהיג 'ירקלויטה',
חבר קיבוץ הזורע

ניסיון מיוחד היו ה'חבורות' שעליהן סיפר הנס (חנן) רובין (לימים חבר כנסת מטעם מפ"ם) בכתיבה בכיטאונס של ציוני גרמניה.³¹ היו אלה קבוצות של יוצאי גרמניה שחיו בצוותא כשהם חולקים מטבח וביגוד משותפים, אך שלא כמו בקיבוץ, החזיקו גם רכוש פרטי. התאחדות עולי גרמניה' הקימה ביוני 1933 חבורה ראשונה בראשון-לציון, ותפקידה היה לקלוט עולים חסרי הכשרה מבין יוצאי גרמניה ולהכשירם לעבודה פיזית. ההנחה הייתה שבתוך שישה חודשים יוכלו לעמוד ברשות עצמם ואז יהיו חופשיים לבחור להם מקום מגורים ועיסוק, בעיר, במושבה או בקיבוץ. חבורה נוספת הוקמה לאחר זמן בחדרה. אף שלא תמיד נשלחו לחבורות אנשים שהתאימו לחיי שיתוף, כאשר התפרסמה הכתבה נראה היה כי נכון להן עתיד, אך לא התפרסמו דיווחים נוספים על ניסיון זה.

דוגמה להכשרה מוצלחת של קבוצת עולים היא הכשרתם של חברי תנועת 'ירקלויטה'. הם דגלו בעקרונות השיתוף והשיבה ליהדות, בהשפעת שתי דמויות מחנכות – גוסטב וינקן הגרמני, שהטיף להקמת עדה של חיים בצוותא לשם פיתוח חייו העצמאיים של הנוער, ומרטין בובר, שקרא לחזור ליהדות. 'רצינו לחדש את מסורת לימוד התורה', סיפר מי שהיה מנהיג התנועה, מנחם גרסון.³² משנת 1929 נטו חברי 'ירקלויטה' לציונות, ובשנת 1933 הצטרפו לתנועה הציונית; הם מנו אז בגרמניה 1,200 חברות וחברים, ובאותה שנה עלו ראשוניהם ארצה. קבוצה אחת מתוכם פנתה להכשרה במשמר-העמק ואחרת לגבעת-חיים. באפריל 1934 הקימו בחדרה את קיבוץ הזורע, ולאחר שנתיים של הכשרה ועבודה עלו על הקרקע בעמק יזרעאל. על פי עדות אחד מראשוניהם, אשר בנארי, חיזרו אחריהם

הן 'הקיבוץ הארצי' והן 'הקיבוץ המאוחד'. אולם 'הקיבוץ הארצי' לא היו יהודים מספיק לטעמם, ו'הקיבוץ המאוחד', שדגלו בקיבוץ הגדול והפתוח, נטו פחות מדי לחיי העדה.³³ בשנת 1938 הצטרפו ל'קיבוץ הארצי'. חברים נוספים של 'ירקלויטה' נקלטו בקיבוצים אחרים.

חלק נכבד מעולי גרמניה בשנות השלושים היו חניכי חברות הנוער שעלו במסגרת 'עליית הנוער' החל משנת 1934. נערות ונערים אלה אודגנו בגרמניה והגיעו לארץ-ישראל על בסיס חוזה שנחתם בין לשכת העזרה לנוער יהודי (Jüdische Jugendhilfe) בברלין לבין הקיבוץ הקולט.³⁴ על פי החוזה התחייב הקיבוץ לקלוט למשך שנתיים קבוצה של כעשרים-שלושים בני נוער, לרוב בגיל חמש-עשרה עד שבע-עשרה. ההתחייבות כללה הכשרה בחקלאות ובגננות, הוראת השפה העברית ושאר מקצועות הלימוד, במיוחד לימודי ארץ-ישראל ותולדותיה וכיוצא באלה, וכן סיפוק צורכיהם של בני הנוער. המוסד בברלין דאג לביטוח הרפואי ושילם עבור כל נער ונערה 36 לא"י בשנה הראשונה ו-30 בשנייה. במלאות עשרים שנים לחברת הנוער הראשונה שהגיעה לקיבוץ גבע בעמק יזרעאל, הגדיר מדריך הקבוצה, משה הופנר, את המטרה החינוכית שעמדה בפני הקולטים – 'לחנך נוער עולה בגיל המתבגר

Jüdische Rundschau, 9.1.1934 31

דרור ורוזנצוויג (לעיל, הערה 17), א, עמ' 420. על ה'ירקלויטה' ראו גם: H. Gerson, *Werkleute: Ein Weg jüdischer Jugend*, Berlin 1935; E. Maoz, 'The Werkleute', *Leo Baeck Institute Yearbook*, 4, (1959), pp. 165-182

בנארי (לעיל, הערה 7), עמ' 73, 89.

34 ראו לדוגמה חוזה מ-19 בינואר 1936 בין קיבוץ מרחביה ללשכה בברלין, ארכיון מרחביה, מכל 3.7.1/1.

לחקלאות העברית על ידי עבודה גופנית, הקניית השפה העברית, השכלה עברית וכללית והנחלת הכרה לאומית וחלוציות, תוך מגמה של חינוך משותף בחברה של בני גיל אחד.³⁵ הוא גם פירט את הנתונים שסייעו להצלחת הקליטה, ובין היתר: רבים היו חברים בתנועות נוער כבר בחו"ל; הרוב היו בעלי השכלת בית ספר יסודי ויותר מכך; המחזורים הורכבו בצורה מוצלחת מבחינת מין וגיל; חלק מבני הנוער קיבלו כבר הכשרה חקלאית בחו"ל. עם זאת רבים היו מוטרדים עקב הניתוק מן ההורים והדאגה להם לאחר פרוץ המלחמה. ה'מוסד לעליית הנוער' שמר על קשר רצוף עם חברות הנוער, ולא אחת התערבה הנרייטה סאלד ישירות בנעשה. היא ביקרה בקיבוצים רבים, ובמקרים שונים שבהם התעררה בעיה מיוחדת בקשר לאחד מבני הקבוצה, הפעילה את סמכותה. היא אף פנתה לעתים לקיבוצים בדרישה להמריץ את הנערים לכתוב להוריהם, לאחר שהתקבלו תלונות על מיעוט מכתבים.³⁶

מקץ שנתיים הייתה הדרך פתוחה בפני הקבוצה לעבור לקיבוץ אחר או להשתתף בייסוד קיבוץ חדש. שמעוני טען כי אחת האכזבות המצפות לבני הנוער היא בכך שהם חלמו על חלוציות, משמע על ראשוניות, על יצירת יש מאין – ובמקום להקים קיבוץ משלהם, הם נכנסים לקיבוצים שאחרים יסדו וקבעו את אופיים.³⁷

הדמות המרכזית בכל קבוצה, המדריך, היה לרוב בעל השפעה מרובה. הוא ייצג עבור בני הנוער את הארץ-ישראל, הדמות שיש ללכת בעקבותיה,³⁸ אף שפעמים רבות לא היה מבוגר מהם אלא בשנים בודדות ולא אחת גם הגיע מגרמניה כמה שנים קודם לכן. רבים מן המדריכים הנהיגו את השיחות בדרך דמוקרטית, כשהם מחנכים את בני הנוער לסובלנות הדדית ולשיחה בוגרת.

בפרוטוקולים של שיחותיהם ובאלבומי סיכומים במלאות שנה ושנתיים להכשרתם ביטאו בני הנוער בכובד ראש את תחושותיהם החיוביות והשליליות כאחת. יש בדברים כדי ללמד על ההבדלים שראו בני הנוער בין עולמם הישן לבין מה שקיוו לראות כעולמם החדש. ותגובותיהם לא היו שונות בהרבה מאלה של המבוגרים מהם. אלה ואלה ראו עצמם לרוב כמי שבאים מן הבורגנות, ושעולמם הוא עולם המושגים והערכים של שכבה חברתית זו, וידעו שהם עומדים בפני אתגר קשה. ברשימה שהתפרסמה בביטאון 'התאחדות עולי גרמניה' בסוף 1937 הודגש כי גם מי שבאו לאחר הכשרה נתקלים בקשיים שלא נחזו מראש – בעיות של אוכל, רחצה, ביגוד ותלות בחברים שלא הכירו מראש. 'העולה עם קנה המידה של גרמניה ואירופה [...] חש ששמים אותו מאחור והוא לא מובן'.³⁹

לא רק העולים ראו כך את הדברים, אף החברה הקולטת הייתה מודעת לקשיים הצפויים. ביישוב נמתחה ביקורת על אנשי העלייה החמישית, העירונית-הבורגנית, שמגיעים אינם אידאליסטיים, בדומה לביקורת שהוטחה כמה שנים לפני כן בעלייה הרביעית, וכבר הוזכרו לעיל התבטאויות בוטות

35 מ' הופנר, 'סיכום למפעל חנוכי', ניב הקבוצה, ד, חוברת ג (יוני 1955 סיון תשט"ו), עמ' 520. תכנית הלימודים לא הייתה אחידה. בקיבוצי 'השומר הצעיר' הקפידו גם על הקניית ערכי התנועה, כמו מרקסיזם וסקירות פוליטיות.

36 ראו לדוגמה: מכתבה מ-11 ביוני 1936, ארכיון שריד, תיק טו 1 (2), ומכתבה מ-22 ביוני 1937, ארכיון מרחביה, מכל 3.7.1/9.

37 שמעוני (לעיל, הערה 9), עמ' 152.

38 פלד (לעיל, הערה 10), עמ' 187.

E. Lichtenstein, 'Deutsche Aliya im Kibbutz', *Mitteilungsblatt der Hitachduth Olej Germania*, Dezember 1937 39

בנוסח 'ציוני היטלר' ו'לא משלנו'. שמעוני תיאר את הגישה כלפי יוצאי גרמניה כגישה סטראוטיפית מובהקת:

כל מי שנפגש בעבודה, בחיי הקיבוץ, בחיי התרבות, עם עולים מגרמניה, מנתח את תכונות הנוער הזה ואת אופיו, וידועה למדי דמות ה'יקה' אשר דמות ברורה וקבועה היא: כזה וכזה הוא הנוער היהודי מגרמניה [...] ההכללות, על כל פנים שטחיות הן ברובן [...] התכונות המיוחדות והאופי המיוחד שחששו למצוא בנוער היהודי בגרמניה [...] שונים הם אלה לפי המעמד הסוציאלי, לפי החינוך, לפי מידת ההשתרשות בתרבות הגרמנית [...] לפי האופי האינדיבידואלי של כל אדם ואדם.⁴⁰

לקראת בואם של עולים מגרמניה נכתב בעלון קבוצת כינרת: 'קליטת העולים מגרמניה שמלווה בקשיים רבים לא צריכה להפחיד אותנו. עלינו להכנס בעובי הקורה של מלאכת ההקלטה וההתייחדות של היהדות הגרמנית התלושה מהמקורות הראשונים של חיי עם ישראל [...] זה שנה שקיבלנו את העלייה מאנגליה [...] [וכעת] נקראים אנו לפעולת הקלטה חדשה – הרבה יותר קשה ופרובלמטית'. וכמה חודשים לאחר מכן, לקראת בואה של חברת נוער מגרמניה, נכתב: 'יזרם לתוכנו חומר אנושי צעיר, מחונך בתרבות זרה, וגם כאן נקראו כל החברים להטות שכס לחינוכם ולקליטתם, שהרי נוער זה 'היה רחוק מאיתנו ומהיהדות ת"ק פרסה, שהיו לו אידיאלים זרים ושאיפות לא לנו [...] [יש] לעשות מהילדים "הזרים" האלו יהודים'.⁴¹ נראה שהדימוי שנוצר היה של עולים שהגיעו מאי שם מאחורי הרי החושך. אין זה מקרה אפוא שרוב על פחד מן הקליטה, ושהיו היסוסים וחששות לנוכח המשימה שטרם התנסו בה – לחנך אנשים צעירים מגרמניה.⁴²

עקב קשיי התאקלמות ועזיבות היו גם שהגיעו למסקנה כי אין סיכוי לקליטה. חבר מרחביה שביקר בכמה קיבוצים, דיווח: 'הנוער בקיבוץ זה אינו עומד להחליף את "לבושו" והווייתו הגרמנית, קלטנו בצער את הרושם הזה'.⁴³ וחבר אחר כתב בעלון כינרת:

אפשר לומר בלי שמץ של הגזמה, מתייחסים לשפה באופן סקנדליוזי ממש. בקיבוצים שקלטו עליה גרמנית גדולה שלטת [...] השפה הגרמנית בחיים, בעבודה וגם באסיפות וגם בפובליקציות (מודעות, כרוזים, כתובות וכו'). וגם אלה שאינם גרמנים מפטטים גרמנית ברדיצ'בית [...] השפה העברית נעשתה לשפה רשמית אבל שפת החיים היא גרמנית [...] וביתר הקיבוצים? ישנם גרמנים לא בחלק מכריע. כחצי או יותר מזה הם מאלה שקוראים להם 'פויילישע' מפולין, ליטא וכו' בחדר האוכל שתי שורות שולחנות. בשורה אחת יושבים 'דייטשן', בשנייה 'פויילישע'. מצד הראשון שומעים רק גרמנית ובצד השני רק יידיש. לצד הראשון מגישה בחורה 'א דייטשישע' ולצד השני 'א פויילישע'.⁴⁴

40 שמעוני (לעיל, הערה 9), עמ' 147-148. ההתייחסות הסטראוטיפית לא תמיד הייתה שלילית. למשל מילק גולן, דמות מרכזית במערכת החינוך של 'השומר הצעיר', התייחס בשיחה שקיים עם צוות המוסד החינוכי של התנועה במשמר-העמק, לילד בן עשר ששהה שנה במוסד ותיאר אותו: 'טיפוס מערב גרמני טהור עם חינוך מוקדם הולם. היפה בכך הוא שתכונותיו החיוביות של ילד זה – צניעותו הסימפטית, אהבת הסדר שלו, החריצות, רגש האחוריות, תחושת המחויבות – לא אבדו לו כהוא זה'. את תעתיק השיחה, מאפריל 1935, מסר לי אותו 'ילד', גרעון אילת מקיבוץ בית-אלפא, בעת ריאיון שקיימתי עמו ב-24 באפריל 2002.

41 'לקבלת העלייה מגרמניה', עלון קבוצת כנרת, 17 (במאי 1937), עמ' 1; שם, 21 (27 באוגוסט 1937), עמ' 10. יצוין כאן כי כמה שנים לפני כן עברה קבוצת כינרת מ'חבר הקבוצות' ל'קיבוץ המאוחד'.

42 'רז', פגישתנו עם גב' סולד', בגבע, עלון קבוצת גבע, 75 (16 במרס 1956), עמ' 2.

43 עלון מרחביה, 38 (15 במאי 1937), עמ' 3.

44 עלון קבוצת כנרת, 9 (22 בינואר 1937), עמ' 7.

אחרים ראו בעולי גרמניה עירוניים רכרוכים שלא יצליחו לעבודה פיזית. 'היו שהטילו ספק ביכולתה של העלייה מגרמניה לזנק מבתים מוגנים [...] אל אורה החיים המורכב ולהסתגל לעבודה קשה ולעוני'. לפי עדותו של שלמה שטנגר, הקבוצה הראשונה של 'מכבי הצעיר' שהגיעה לדגניה ביוני 1935 סבלה אמנם מן האקלים החם, אבל גם מלעג חברי דגניה לרכרוכותם.⁴⁵

גם כאשר נקלטו העולים והשתלבו עדיין היה היחס אליהם מנוכר משהו. חברת הנוער הגרמנית שביקשה להישאר בגבע נתקלה בסירוב, והצעירים חשו שלא רצו יותר מדי 'יקים' בקבוצה.⁴⁶ חברי קיבוצים נוספים העידו כי תחושות מעין אלה לא הרפו מהם במשך שנים רבות. שתיל, מראשוני קיבוץ הזורע, טען לימים כי יחס זה כלפי עולי גרמניה היה קיים אפילו במישור הארצי. הדבר בא לידי ביטוי בכך שקיבוצו, שהיה הקיבוץ ה'יקי' הראשון, לא זכה ליחס של אמון מצד המוסדות.⁴⁷

עם זאת ליחסים שבין הוותיקים לבין עולי גרמניה היו שני צדדים. לא תמיד הקולטים, יוצאי מזרח אירופה, הם שהסתייגו מן המצטרפים ה'גרמנים'. שלמה אראל, יוצא גרמניה וחבר קיבוץ לשעבר, כתב לימים: 'עלינו להודות כי יהודי גרמניה התייחסו לאנשי העליות האחרות במידה מסוימת של התנשאות תרבותית וחברתית. הם חיו בחוגיהם, דיברו בלשונם'.⁴⁸ זאת ועוד, הקולטים שגילו עמדה שלילית שינו לא אחת את גישתם, וכך נכתב למשל: 'מאמצייהם בלימוד השפה העברית ומסירותם לעבודה היו למעלה מכל המשוער, רווינו נחת מהם'. ובעלון כינרת ציין שלמה כהן את חוסר הנימוסים של בני הקיבוץ וטען כי לעומת זאת 'המצב בנוער מגרמניה אינו כך [...] אפשר בלי גוזמא לציין שנימוסיהם החיצוניים [...] הם לשביעות רצוננו הגמורה'.⁴⁹

מנקודת מבטם של העולים

כיצד ראו עצמם עולי גרמניה בחברה החדשה שאליה הגיעו מרצונם? עד כמה חשו נכונים להתמודד עם אותו שינוי גדול של מעבר ממולדתם הישנה אל המולדת החדשה ומן המעמד הבורגני שאליה השתייכו אל המעמד החדש של עובדי כפיים החיים בחברה שוויונית? האם יכלו להשתחרר לחלוטין מעולמם הקודם או שמא נאחזו בחלקים ממנו, והחזירו במודע חלק מיסודותיו אל החברה החדשה שאליה הגיעו?

רבים התייחסו למוצאם הבורגני ולמורשתו. במלאות שנה לבואה של חברת הנוער לקיבוץ שריד כתבה חברת הקבוצה שולמית: 'חצי שנה הראשון היה עבורנו מעבר מחיים בורגנים לחיים חופשיים, לחיי עבודה וחברה. יחד עם זה היתה זו השתחררות ממושגינו, מנהגינו ואורח חיינו הישנים. היתה זו קפיצה מחיים בבית ההורים וברוב המקרים גם בבית הספר, לחיי עצמאות, אחריות עצמית [...] וחדירה

45 אראל (לעיל, הערה 3), עמ' 112, 137.

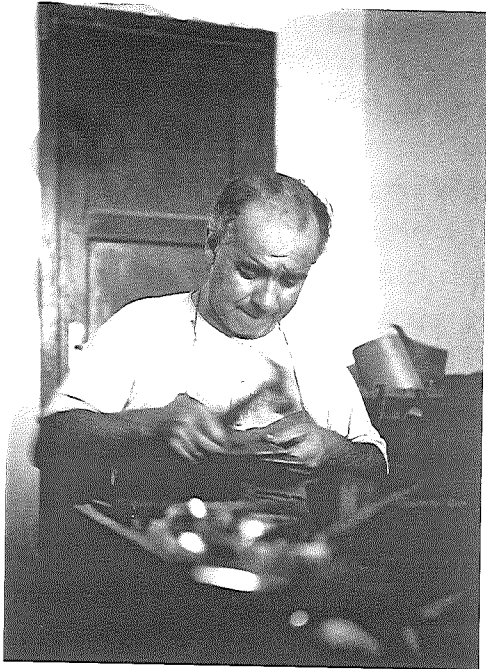
46 עדות בעל-פה של רחל וחיים קארו, גבע, 13 במרס 2002.

47 שתיל (לעיל, הערה 20), עמ' 51.

48 אראל (לעיל, הערה 3), עמ' 134-135.

49 דרכה של דגניה: סיפור חמישים שנות הקבוצה, תל-אביב 1961, עמ' 189; עלון קבוצת כנרת, 38 (3 ביוני 1938).

וראו גם: נ' אגמון (עורך), במעגלי הגות והגשמה: כ"ה שנים לפטירת שלמה שילר ולייסוד קבוצת שילר – גן שלמה, ירושלים תשי"ב, עמ' 197.

עולה מגרמניה,
סנדלר בגבעת ברנר
(צילום: זולטן קלוגר)

לשפה זרה לנו לחלוטין מתמול-ששום'. ועל כך הוסיף חנוך:

הבאנו מגרמניה מהלך מחשבות מסויים, שבייחוד בזמן הראשון הכביד עלינו. נאלצנו לפרוק מעלינו הרבה משפטים קדומים ואופני גישות מסויימים [...] חיינו במשפחות בורגניות, ולכן היתה שאיפתנו לחיים חדשים בחברה [...] מתוך גועל נפש הביצה הבורגנית חיפשנו את בן האדם ה'טוב' [...] לכל עולה גרמני יש מהלך מחשבתי מסויים, אשר מקשה על הסתגלותו לארץ [...] כעין קיפאון במחשבה ניגשנו כמעט לכל דבר במשפטים כדלקמן 'אסור שיהיה כך' 'זה מוכרח להיות כך'. את הגישות הללו חיינו צריכים לזרוק מאחורי גבינו. נדמה שרק במידה זעומה התגברנו על ירושתנו זו.⁵⁰

התמורה באורה חייהם של הצעירים שהתיישבו בארץ אופיינה בניסוח קצר וקולע: 'במשך השנים האלו הפכתם את בני הבורגנים לפועלים ואת המתבוללים לעברים'.⁵¹ אבל האם אכן היה המהפך כה מושלם, או שמא צדק חנוך בקביעתו כי 'נדמה שרק במידה זעומה התגברנו על ירושתנו זו'?

אחד המאפיינים החשובים של החברה הבורגנית הוא ההפרדה בין החיים הפרטיים לציבוריים.⁵² על כן ביקרו חברה זו שהיא נוהגת

צביעות בערכי מוסר – נאמנה להם בתחום אחד, אך מתכחשת להם בתחום אחר. 'באנו כולנו מתוך סביבה אשר בה שלטו השקר, אי הצדק והשטחיות', טענה בלהט שולמית מחברת הנוער בשריד.⁵³ באמונתם כי רבה דיברו רבות, הן בני הנוער והן הבוגרים, על הצורך להשתלב, משמע יש 'להתעלות מיצר פרטי ליצר קולקטיבי'. מאיר יערי, מראשי 'השומר הצעיר', תיאר זאת לא ככפיפות או כניעה לכלל, אלא כחופש הפרט החברתי, תחת חופש הפרט האינדיווידואלי,⁵⁴ וחזר למעשה על דברי רוטו בדבר הרצון הכללי המבליע את רצונות הפרטים.⁵⁵ בחברות הנוער אמרו בפשטות: 'לחיות חיים משותפים – זה דורש ויתורים. צריך להתגבר על האגואיזמוס'.⁵⁶ ציפיות אלה, שהיו מנוגדות לא רק לחינוכם אלא במידה זו או אחרת גם לטבעם האנושי, יצרו לא מעט קשיים: 'כל השנים ליווה אותנו

50 עלון 'למלאות שנה לקיום קבוצתנו בארץ', 31 כמרס 1937, ארכיון שריד. וראו דברי י' עריף: 'חינוכנו בעבר [...] על בירכי האינדיווידואליות הועיר בורגנית שבו הפרט ולא הכלל הוא במרכז החיים' (שריד: עשרים וחמש שנים לקיומה תרפ"ו-תשי"א, מרחביה 1951, עמ' 152); ושולמית כתבה: 'חברי תנועתנו הם טיפוסים גרמנים מובהקים, והסתגלותם לתנאי הארץ היא קשה פי כמה' (שיחות בירור, ארכיון שריד, תיק טו 1 (2)). העולים ראו עצמם שונים לא רק בהיותם כגרמנים אלא גם בתור יהודים שחיו בגלות: 'ומשום כך הבנה מלאה אף פעם לא נמצא אצל ילידי הארץ, מכיון שהם אינם יודעים מה זה גלות, אינם מבינים גם את הלך הרוח המיוחד ליהודי הגלות' ('לכם': ציור דברים משלנו לרגינה לאות הוקרה ואהבה, כסלו תרצ"ז, ארכיון דגינה).

51 'לגבע בעזובנו', על הסף, ראש השנה תש"ד, ארכיון גבע.

52 קוקה (לעיל, הערה 4), עמ' 280.

53 'לסיכום שנתיים', שנתיים לחברת הנוער בשריד, ארכיון שריד.

54 פלד (לעיל, הערה 10), עמ' 169, 171.

55 ראו לדוגמה: י' טלמון, ראשיתה של הדימוקרטיה הטוטאליטרית, תל-אביב תשט"ז, עמ' 35-42.

56 דברי אסתר, 'שנה לחברת הנוער', עמ' 9, ארכיון מעברות.

מאבק בין צורכי הפרט ומאווי ו בין צורכי הכלל, שהרי לא תמיד הם מזדהים. גם מאבק זה אינו אלא תוצאה של חינוכנו בעבר, חינוך על בירכי האינדיווידואליות הזעיר בורגנית.⁵⁷ למעשה כל חיי חבר הקיבוץ הוכתבו על ידי החלטות הכלל, ואלה חדרו לא אחת לעולמו הפרטי. להלן שתי דוגמאות מני רבות להתערבות חיצונית כזאת. 'את שמי הנוכחי קיבלתי עם עלייתי. בבואי (בגיל 15.5) למעברות, אמרה לי מגיה, מטפלת הקבוצה: "שמך יהיה יואב!" הסכמתי, למרות שלא ידעתי את פשר השם ומקורו'. הרי לך דוגמה – אמר לימים יואב – להתערבות הכלל בעניין שהוא כה פרטי כמו שמי.⁵⁸ דוגמה אחרת מצויה בסיפורו של בנארי, חבר תנועת 'זרקלויטה', שייסדה את קיבוץ הזורע. זוג מחברי הקבוצה ביקשו להינשא, אבל ראש התנועה, גרסון, טען שאינם בשלים לצעד זה, ושעליהם להמתין. הן הזוג והן חבריהם טענו שזו התערבות – בלתי מוצדקת – בתחום הפרט.⁵⁹ ההתלבטות באשר למעבר מן האינדיווידואליזם של אתמול לקולקטיביזם של מחר הטרידה רבים מעולי גרמניה. חברי ה'זרקלויטה' הנהיגו במפגשיהם בגרמניה 'ערכי התוודות' שבהם היו חברי התנועה שופכים את לבם. זאת לאחר שאיש-איש היה בא מביתו הפרטי לשהייה קצרה במסגרת העדה. אולם בקיבוץ, שבו חיו בשיתוף ובנוכחות הדדית מתמדת, לא היה הדבר אפשרי, לכן ניסו בהזרוע להתמודד עם הבעיות על ידי טיפול פסיכואנליטי לחברים נזקקים.⁶⁰ קשיים מעין אלה יצרו תגובות שונות. היו שהתנערו מאחריות ו'את מילוי החובות השאיר אחד לשני', והיו שפרקו כל עול במה שנוגע לסדר וניקיון – 'צריך ללמוד לא לשכב בנעליים על המיטה, לא להתהלך בנעלי בוץ על הספסלים בחדר הלימודים, לא להשאיר קליפות תפוחי זהב על השולחן בחדר הלימודים במשך שבוע ימים [...] הפסוק היפה של ביאליק ב"תחזקנה" – "מי בז ליום קטנות – הבוז למתלוצצים!"⁶¹ והיו שהגיעו למסקנה כי אינם מתאימים לצורת חיים זאת, ועזבו או נדרשו לעזוב.

היו שהתקשו בחיי החברה השיתופית, אבל לא התכוונו לפרוש ממנה, אלא בחרו לסגת לפרטיות: 'איש-איש ופנתו הנסתרת, יומנו הקטן בו רשם את אשר עם לבו. כל פרט התחבט בפרובלמות שלו בסתר מבלי שרוצה ומבלי שגם יוכל להביאו לפני החברה כולה לדיון ולמשפט'.⁶² הסתגרות כזו הייתה לצנינים בעיני אחרים, שהיו מודעים לכך שלעתים אין הקולקטיב יכול לספק את כל צורכי החבר ואז הוא 'מתחיל ללכת בדרך פרטית' ופוגע כך במרקם החברתי. האינדיווידואליות יכולה הייתה לבוא לביטוי גם בדרך קיצונית – 'ש' היה אריסטוקרט. הוא לא הסכים לשיבת ארבעה על

57 שריד (לעיל, הערה 50), עמ' 152.

58 מחברת קיבוץ מעברות, דליה 1995, עמ' 237; דברי יואב בורשטיין, עדות בעל-פה, 28 בפברואר 2002.

59 בנארי (לעיל, הערה 7), עמ' 78; זאב יעקב, איש כפר-מסריק, סיפר כי עם גיוסו במלחמת העצמאות, נערך עבורו טקס נישואין באמצעות שליח. הקיבוץ – כך גרס – רצה להבטיח גמלת אלמנת מלחמה, אם חלילה ייפול בקרב. עדות בעל-פה, 4 במרס 2002.

60 בנארי (שם), עמ' 122; שתיל (לעיל, הערה 20), עמ' 111. על ההבדל בין מפגשי התנועה בחו"ל לבין חיי הקיבוץ דובר גם בחברת הנוער בשריד: 'אמנם גם שם [בגרמניה] היינו חיים בקבוצות, אך לפגישותינו היה אופי תגיגי במקצת. כאן זה השתנה לגמרי. הננו חיים יחד כל היום ובכל מצב. וברור הוא כי לאחר זמן קצר נתקלנו בקשיים' (עלון ולעיל, הערה 150).

61 חוברת הקבוצה, 7 ביולי 1936, ארכיון מרחביה, מכל 3.7.1/2; חברת הנוער, ארכיון שריד, תיק טו 1 (2).

62 דברי ולדמר, חוברת הקבוצה, 11 באוגוסט 1937, ארכיון מרחביה, מכל 3.7.1/2.

המשורר והחוקר
אריה לודויג שטראוס,
חבר קיבוץ הזורע
(צילום: זולטן קלוגר, 1937)

ספסל. אם ישבו ארבעה על ספסלו, היה קם ואוכל בעמידה. מעולם לא ביקש לזוז ולא הלך להתיישב בספסל אחר. אך הכל ידעו כי ש' אינו אוכל בארבעה כי הוא בעד חרותו האישית. גם כשרבו האוכלים והצפיפות היתה רבה, שמר הוא על רוחו האינדיווידואלית.⁶³

אולם הפרישה הזמנית מן ה'ביחד' נבעה לא רק מכך שהקבוצה לא סיפקה את היחיד. הייתה בכך גם, ולמרות הכול, הליכה בתלם הבורגני של המנהג היומיומי, לדוגמה של שתיית קפה. אמנם בחברה

63 מ' צור, ח' זבולון וח' פורת, כאן על פני אדמה, תל-אביב תשמ"א, עמ' 25.

הקיבוצית התבטאה הרוח הקבוצתית גם בשתיית תה עם לחם וריבה בצוותא בחדר האוכל. אבל בין יוצאי גרמניה היו שדבקו במנהג של שתיית קפה, ואם אפשר mit Kuchen ('עם עוגה'), בחבורה מצומצמת בחדרו של אחד החברים.

אראל הביא את עדותו של מישה רבינוביץ-רכיד על כך שהקיש על דלת חדרו של חבר בקיבוץ, אבל הלה לא מיהר לפתוח מכיוון שהיה עסוק בסילוק כלי הקפה,⁶⁴ ובקיבוץ ניר-דוד היו שטענו כי 'צריך להפסיק את בית הקפה אצל יקי'.⁶⁵ אף שמנהג שתיית הקפה בחדר, המיוחס לעולי גרמניה, תרם לליברליזציה בתחום זה ול'מהפך הגדול', לאחר שנים, עם הכנסת קומקום חשמלי לחדרי החברים, היו שטענו כי מנהג זה קדם לעלייה הגרמנית:

פתחתי ושאלתי: ביקהוה ראשון בקיבוץ, מי התקין רבותי? פצפו וענו: ה'יקים'

אמרתי להם: אף אתם כך. כל בוקי-סריקי תולים אתם ב'יקים'. זכורני שהיו שותים קפה בקיבוץ עוד לפני שבא אלינו ה'יקה' הראשון.⁶⁶

נסיגה זו, סמלית ככל שהייתה, מן ה'ביחד' אל הפרטיות מייצגת מגמה של עלייה בחשיבות הפרט ומסגרתו המצומצמת. יש אומרים שיוצאי גרמניה, ככל שהסכימו והסכימו לאורחות הקיבוץ, הובילו ליתר ליברליזציה בו. על פי אשר מניב ממעיין-צבי דרישות הקולקטיב לא פגעו בנורמות ההתחשבות בפרט, ומכאן ההצלחה של מגמות ליברליות בקיבוצו, שהוקם על ידי חברי 'מכבי הצעיר' יוצאי גרמניה שבאו מדגניה. רבינוביץ-רכיד מדליה גרס שהליברליזציה של חיי היומיום בקיבוץ הייתה אחת התרומות הייחודיות של עולי גרמניה לתנועות הקיבוציות. לדבריו 'רמת החיים הגבוהה שאליה הסכימו יוצאי גרמניה סייעה לקיבוץ להיחלץ מהאידיאולוגיה של הדלות והמצוקה השיוויונית'.⁶⁷ וגם שתיל הדגיש את המגמות הליברליות כבר בשנותיו הראשונות של קיבוצו הזורע. למשל הקיבוץ אישר לעתים לחבר זה או אחר 'חופש ממושך', היינו לעזוב את הקיבוץ לזמן מה, ובזה התבטאה לדבריו גישה יסודית של התחשבות בפרט, 'אף כשזה עולה לקולקטיב בקרבן ממשי'. במקום אחר בזיכרונותיו סיפר כי לא אחת קרה שאספת החברים החליטה להיענות לבקשה פרטית, נגד דעת המזכירות, 'למרות שברור היה כי היענות זו פוגעת בצורכי הכלל'.⁶⁸ שלוש הדוגמאות הללו הן מקיבוצים שהוקמו על ידי יוצאי גרמניה (מעייין-צבי השתייך ל'חבר הקבוצות', ודליה והזורע – ל'קיבוץ הארצי'. בקיבוץ 'הקיבוץ המאוחד' היו הדברים שונים, והבדלי גישה בין יוצאי מזרח אירופה ליוצאי גרמניה הכבידו לא אחת. לנדאואר הסביר ש'הרדיקליזם בקיבוצים ואנטי ליברליות מסוימת בחיי הקומונה כלפי היחיד הינם סיבה שכיחה לעימותים'.⁶⁹

יסוד חשוב של החברה הבורגנית, הקניין הפרטי, היה מנוגד לחלוטין לעקרונות התנועה הקיבוצית

64 אראל (לעיל, הערה 3), עמ' 142.

65 יעקב טייכנר, ניר-דוד, עדות בעל-פה, 11 באפריל 2002.

66 שריד (לעיל, הערה 50), עמ' 181.

67 אראל (לעיל, הערה 3), עמ' 136, 141.

68 שתיל (לעיל, הערה 20), עמ' 60, 107; ולדברי גוסטב הורן, אף הוא ממייסדי הזורע, 'אנו קיבוץ ליברלי הבא לקראת חבריו – זה הסוד שלנו' (אראל [לעיל, הערה 3], עמ' 140).

69 אראל (שם), עמ' 108.

בשנים אלה. יוצאי גרמניה היו מודעים לבעיה זו עוד לפני בואם לקיבוץ. הנוהג היה שכל המצטרף לקיבוץ מוסר את כל רכושו למחסן המשותף ('קומונה א', 'מחסן א'). 'לא היה קל לוותר [...] לראות למחרת היום את המעיל שלי על הגזבר ואת החליפה שלי על השליח',⁷⁰ 'יש לך שעון – אתה לא צריך אותו, העובד על הטרקטור זקוק לו'.⁷¹ הייתה בכך השלמה, אף כי כואבת במידת מה, עם המסגרת שאליה הצטרפו מרצון.

התלבוטיות קשות היו מנת חלקם של בני חברות הנוער, שלא חויבו מלכתחילה למסור את

חברי הקבוצה הראשונה של עליית הנוער בדרכם לעמק יזרעאל, פברואר 1934

(צילום: זילטן קלוגר)

רכושם. אולם משעלתה השאלה אם להצטרף למחסן המשותף, התעורר ויכוח. 'כמה קשה היה לנו לעבור ל"מחסן א", כשכל הביגוד הוא של כולם ומחולק לנו לפי ראות עיניה של הקומונרית, אחת לשבוע, לכל השבוע', ציטטה שולמית מכתובי הימים ההם בחוזר שהופץ לקראת מפגש חמישים השנים לחברת הנוער בשריד.⁷² והוסיפו על כך אסתר וישראל: 'בבית היינו רגילים ללבוש מה שרצינו ולהחליף את הבגדים מתי שרצינו. כי אין זה צריך להיות כך – התחלנו מרגישים רק כאן. להבליג על זה לא תמיד היה קל, אך בכל זאת הגענו למחסן מלא'. אבל כמה חודשים לאחר החלטה זו טענה אַרנה שהנהגת המחסן המשותף 'אצלנו לא הצליח לגמרי [...] כל אחד עושה לפי רצונו ושוררת הפקרות [...] לא שמרו על בגדים "זרים" וקלקלו אותם'.⁷³ החלטות על הקמת מחסן משותף של חברת הנוער – או בשיתוף עם הקיבוץ – התקבלו בחברות נוער בקיבוצים שונים. אולם לא תמיד קיבלו כל החברים את החלטת הקבוצה ללא עוררין – 'ונקודת הכובד על השאלה בין הפרט לבין הקיבוץ. מצד אחד הקיבוץ בעל מחסן א – ומחוץ לזה יש בחדרו של החבר עוד מחסן'.⁷⁴ ואף אם תמכו בהחלטות, עדיין לא יכלו להימנע מהתבטאויות בנוסח 'למרות זאת שחייבנו את הקומונה, נעים בכל זאת ללבוש את השמלה שלי'.⁷⁵

המשפחה ומעמד האישה

מה היה מקומה של המשפחה – יסוד מרכזי בחברה הבורגנית – בקיבוץ? על פי התאוריה הפונקציונליסטית המשפחה נבחנת על פי משימותיה למען החברה הרחבה יותר. היא ממלאת את ייעודה בילודה ובטיפוח הילדים וחברותם, ומגנה על החלשים בתוכה (ילדים או קשישים).⁷⁶ לעומת

70 חיים ברגר, מעברות, עדות בעל-פה, 28 בפברואר 2002.

71 טייכנר (לעיל, הערה 65).

72 בשריד, 25 במרס 1986.

73 עלון (לעיל, הערה 53); פרוטוקול חברת הנוער, 3 במאי 1937, ארכיון שריד.

74 דברי נוהל, אבוקות, 28 באוקטובר 1941, ארכיון עין-המפרץ.

75 דברי נורית, 'שנה לחברת הנוער', עמ' 10, ארכיון מעברות.

76 J.J. Macionis, *Sociology*, Upper Saddle River, NJ 1999, pp. 457–460

זאת תאוריית הקונפליקט המרקסיסטית גורסת כי הגורם הקובע אינו התועלת שהמשפחה מביאה לחברה אלא תרומתה להנצחת אי השוויון החברתי, למשל על ידי צבירת הרכוש והורשתו לצאצאיה או על ידי שמירת המבנה הפטריארכלי. מכאן מובן שהחברה הקיבוצית, שביקשה לחולל מהפך ב'עולם הישן' וליצור את ה'אדם החדש' שיקים את ה'עולם החדש', לא ייחסה חשיבות למשפחה, אלא לקהילה כולה.

הייתה בכך קריאת תיגר על המודרניזציה, שחוללה בחברה שינויים שהובילו לשקיעת הקהילות הקטנות המסורתיות ולעלייה בחשיבות ההמונים. המודרניזציה הרחיבה את הבחירה האישית ובכך בא לידי ביטוי תהליך האינדיווידואליזציה. היחסים החברתיים של העבר, שהתבססו על הקהילות, נשחקו, הפרט הפך אנונימי, ולא אחת היה קרבן הנסיבות בעיר הגדולה. והנה ה'אדם החדש', שביקש ליצור 'עולם חדש' ומתקדם, חזר דווקא לקהילה הקטנה והמגוננת, ובכך באופן פרדוקסלי נסוג למעשה לעולם האתמול.

עולי גרמניה, שרובם הגיעו כאמור מבתים בורגניים, צריכים היו להתמודד עם שינוי הצורה והמהות של המשפחה בקיבוץ, שינוי הן בתפקודי בני המשפחה והן בגישה לצאצאים. כיצד נראו להם הדברים, עד כמה השתלכה תופעת המשפחה בקיבוץ בעובדה שעם שקיעת הבורגנות שקעו גם כמה מערכיה? על פי מחקרים שונים המשפחה הבורגנית איבדה בהדרגה מלכידותה, מתפקודיה ומן המאפיין הפטריארכלי, שנחלש נוכח התמרדות הרור הצעיר והשינויים שחלו במעמד האישה.⁷⁷ באיזו מידה נגעה תופעה זו גם בעולי גרמניה שהשתייכו למעמד שוקע זה, ושהגיעו לקיבוצים?

גרסון, מנהיג ה'ורקלויטה', שהתיישב עמם בקיבוץ הזורע, קבע כי בראשית ימי הקיבוץ בלטו בו מגמות אנטי-משפחתיות מובהקות. היו שראו במשפחה שריד מימים עברו, מעין מחיצה הפוגעת באחוות העדה. יתר על כן, טענו, המשפחה מהווה איום על התמסרות הפרט לכלל הקיבוצי.⁷⁸ אבל גישה זו הייתה שונה מן הרעיון שבו דגלו אנשי ה'ורקלויטה'. 'החוג' (Der Kreis) שנפרד מתנועת 'קאמראדן', ושעליו התבססו ה'ורקלויטה', דגל בכך שהמשפחה היא התא של כל יציבות חברתית אמתית – עלינו לדעת בכל רגע שחיי חברה אמיתיים יהיו נבדלים דווקא בתחום זה מהקולקטיביזם המקובל בארץ'. אך רעיון לחוד ומעשה לחוד. שתיל, שהביא דברים אלה, קבע שבמציאות הייתה ההתפתחות שונה לחלוטין, 'והכיוון הכללי היה של קולקטיביזם רדיקלי'.⁷⁹

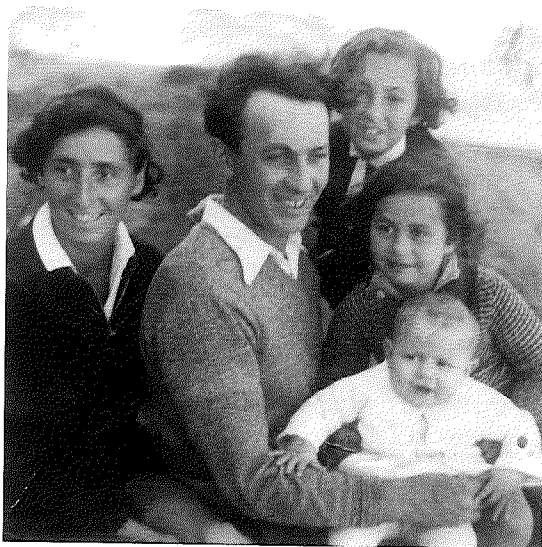
מבחינה פורמלית לא היה כל קושי להתנער מן המאפיין הבסיסי ביותר של המשפחה – היינו טקס הנישואין. יש עדויות רבות על כך שבני זוג הלכו אל הרב רק כשכרסה של הכלה המיועדת כבר בין שיניה.⁸⁰ קשה יותר הייתה ההתנתקות מן הבית וממוסד המשפחה בגרמניה, בעיקר נוכח הקשיים הפיזיים והחברה החדשה:

77 ראו לדוגמה: קוקה (לעיל, הערה 4), עמ' 288.

78 מ' גרסון, 'חינוך ומשפחה במציאות הקיבוץ', ר' כוכבי, קיבוץ הזורע 1936-1996: מעגלי יחיד ויחד, הזורע 1996, עמ' 322. לנושא זה ראו: י' גרבר-טלמון, יחיד וחברה בקיבוץ, ירושלים תשל"ל, עמ' 12-170.

79 שתיל (לעיל, הערה 20), עמ' 115.

80 שם, עמ' 57. וראו גם: פסיפס קיבוצי: עלון חג היובל שער הגולן, י"ג בתמוז תשמ"ז, עמ' 74. במקרה שעליו מסופר שם נסעו בני הזוג אל הרב להינשא מבלי ששמו לב שהיה זה ט' באב, והם כמוכן לא נישאו באותו יום. גם 'לא היה נהוג לענות טבעת נישואין בקביעות' (בנארי [לעיל, הערה 7], עמ' 114).

באתי לדגניה ומצאתי עולם זר, שפה זרה לי. משפחתי בגולה היתה משפחה פטריארכלית, הורים והורי הורים. דיבור שקט ונימוסים נאים ודיסטאנץ ודירה נאה וכלים נאים. העיר גדולה והאוכלוסיה רבה, ואף על פי כן, כל אחד והילוכו המיוחד. וכאן כפר קטן, כמה? חמישים משפחות והם כגוש רועש והומה [...] בחברת הנוער הזאת היינו אני ובעלי המשפחה היחידה והשיכון שלנו חדר-לא-חדר, מזרן-לא-מזרן. ואני חלמתי על כפר קטן, בתים בודדים על שפת נהר או ים. והנה אמנם הירדן זורם פה והכנרת היפה מצודרת לב – הגם לי חמדת הנוף הזה? לא אבין ואני חיה חיי אלם וכה חולפים שבועות, חודשים, שנה [...] מה היה פשר בדידותי בשנים הראשונות? הבי האשמה שלא ניערתי מעל עצמי בבת אחת את כל ירושת התרבות הנוכרית?⁸¹

גם הצעירים יותר, אף שנשאו את נס המרד והתלהבו מן הרעיון הקיבוצי, התוודו לא אחת ברשימותיהם על הגעגועים שתכפו, לא רק להורים אלא לעצם המוסד המשפחתי: 'בסתר הנשמה חי עוד החלום על על בית ההורים שנעזב', או בפשטות: 'חייתי אצל הורי, התפנקתי'.⁸² בואם של ההורים ארצה עורר לא אחת דילמות, כשהצעיר נקרע בין רצונו בקרבת הוריו לבין נאמנותו לחברת הנוער שאליה השתייך. דוגמה בולטת יש במקרה של חבר הקבוצה הגרמנית במעברות, שקיבל היתר לבקר את הוריו בחיפה ואיחר לחזור בשלושה ימים. הוא זומן לשיחת חברה, שהפכה למעין משפט חברים:

א': אני תמיד עומד בין חברה והורים [...] אם ההורים בארץ זה יותר קשה.

מ': תמיד תהיה חצי-חצי.

א': אני אוהב את הורי ואני רוצה להיות גם בחברה.

אר': אתה גם להבא תוכל לאהוב את הורריך.

ג': [חושף ראייה מרשיעה] אם אתה כבר החלטת להיות כאן, למה בגריך בחיפה, מי ילבש אותם?

צ': הוא אומר שהוא אוהב את הוריו, אין אני רואה את הסתירה בין אהבה לבין דיעה.

ט': יש מקרים שהאהבה מבלבלת את הדיעה [...]

נ': לקבל אי אפשר. אבל זה שישאר כאן באופן פרטי לא יהיה.

בסיום הדיון נערכה הצבעה וברוב של ארבעה-עשר לעומת ארבעה מתנגדים הוחלט להוציא את א' זמנית מן החברה.⁸³

מאפיין חשוב של המשפחה הבורגנית הוא מקומה של האישה, שעל פי המסורת נועדו לה תפקידי ניהול משק הבית, לידת הילדים וגידולם. לעומת זאת מימי העליות הראשונות, ובעיקר בימי העלייה השנייה והשלישית, הודגש השוויון של האישה, ולא רק בזכויותיה אלא גם בהתנערות מתפקידיה המסורתיים. חוות ההכשרה, משקי הפועלות וגם חברות באגודת 'השומר' בישרו על גישה חדשה

81 דגניה (לעיל, הערה 49), עמ' 189-190.

82 ש' גולדמן, 'על בעיות השיתוף', בן-נחום ואחרים (לעיל, הערה 29), עמ' 138; וכן: דברי שושנה, לכם (לעיל, הערה 52).

83 יומן ההשלמה הגרמנית, מאי 1940, ארכיון מעברות.

הנס וילי זנקורט עם בנותיהם (מלמעלה למטה) יהודית, רותי ומיכל; קבוצת שילר, 1935

ומהפכנית זו. מראה נשים העובדות בשדה או בסלילת כבישים הפך לסמל התקופה החדשה, כמו תמונות דומות שהגיעו בשנות העשרים מברית-המועצות, מולדת המהפכה שהייתה מקור השראה, בעיקר לקיבוצי 'השומר הצעיר'.

עד כמה הסתגלו עולי גרמניה לרעיונות החדשים בתחום זה? מתברר שהדעות הקדומות של הגברים בנושא זה עדיין ניצבו כחומה בצורה על משמר ההשקפות שהבורגנות עצמה ירשה מדורות קודמים.⁸⁴ בהזדמנויות שונות התבטאו חברות נגד התפקידים ה'נשיים' שיועדו להן. אמה לוויין-תלמי ממשמר-העמק (לימים חברת כנסת מטעם מפ"ם) התלוננה ברשימה משנת 1936 על סידור עבודה נפרד לבחורים (ימין – ענפים מכניסים) ולבחורות (שמאל – ענפי צריכה).⁸⁵ ובהזרוע התלוננו חברות על כך שמעטות בלבד שובצו לעבודות הקלאיות בעוד רובן עובדות בשירותים.⁸⁶

בשיחות ובדיננים בחברות הנוער עלו מפעם לפעם שאלות עקרוניות שהיו להן השלכות מעשיות על מעמדה של החברה בקבוצה. בקיבוץ שריד טענה מלכה כי 'האישה היתה כעין צעצוע שכל אחד אוהב אותו כאשר הוא נחמד, אבל לא העריך אותו. החינוך היה קפדני, להשמע לכל מצוות ההורים ולהמציא תחת השגחתם העליונה עד לחתונה [...] ובתור אישה היתה צריכה לשמור נאמנות מקסימלית לבעלה. בשל מעמדן זה, גם בקיבוץ שותקת הבחורה והיא שומרת על פסיביות'. היא השוותה את התנועה הכללית לשהרור האישה להשקפות חברי 'השומר הצעיר': תנועת הנשים שקמה מחוגים בורגניים כבר לפני זמן רב 'מטרותיה היו אחרות משלנו. למושגינו כיום הן צנועות יותר'. הסופרז'יסטיות בתחילת המאה נאבקו בראש ובראשונה לקבל זכות בחירה ונגד השעבוד המיני מצד הגבר; לעומת זאת הבחורה בקיבוץ לוחמת בעד שוויון בכל שטחי החיים, 'ועם זאת, אינני בדיעה הזאת שבחורה צריכה להיות דומה לבחור. קיים הבדל לא רק ביולוגי [...] הבדל בדיעות, הבדל ברגשות [...] יש לבחורות הרבה מאד ערכים משלהן'.⁸⁷

דוגמה בולטת לדעה קדומה המושרשת בערך בורגני, שגם אידאלים התקשו להתגבר עליה, מצויה בדיון אחר שהתעורר באותה חברת נוער. תחת הכותרת 'בחור במטבח' כתב ישראל שהבחורות מתלוננות – איזה מין שוויון זה? האם אין הבחורים יכולים להדיח כלים ולחלק בחרר האוכל? והוא המשיך: 'האם אנחנו נעבוד במטבח – זה יהיה מצחיק [...] נכון, צריך להיות שוויון גם בזה, אולם בשבילי אין זה בא בחשבון [...]'.⁸⁸

הדיננים בחברות הנוער על מעמד האישה בחברה הגיעו מטבע הדברים לא אחת לשאלת הדיוור המשותף והיחסים בין המינים. בנושא זה ניתן לראות ערבוב של השקפות ותאוריות בגנות המוסר הבורגני ובזכות השוויון בין המינים מצד אחד ושל רגשות בושה ויצרים טבעיים של נוער מתבגר מצד אחר. הדיבר העשירי מתוך עשרת הדיברות של 'השומר הצעיר' קבע: 'השומר הוא טהור במחשבתו,

84 פלד (לעיל, הערה 10), עמ' 201–202.

85 'על סגנון חייו', דרור ורוזנצווייג (לעיל, הערה 17), עמ' 274–276.

86 שתיל (לעיל, הערה 20), עמ' 121.

87 'לשאלת הבחורה', מבראשית: קיבוץ 'השומר הצעיר', ה' י"ד בתמוז תרצ"ט, ארכיון שריד, תיק טו 1 (2).

88 עיתון חברת הנוער בשריד, אוגוסט 1936, ארכיון שריד, תיק טו 1 (2). כמה מחברי הקבוצה אמנם התנדבו לעבוד במטבח, אך רק אחד מהם עמד בכך.

דבריו ומעשיו (אינו שותה כוהל, אינו מעשן ושומר על הטוהר המיני).⁸⁹ ברשימה 'מחשבות על המוסר באלה הימים' גינה שלמה מוסכמות בורגניות מזויפות, והוסיף:

אנחנו, בני ארצות המערב, מושפעים ומחונכים ביודעים ובלא יודעים, על ברכי האידיאולוגיה והמוסר של החברה הבורגנית [...] הנצרות והבורגנות הן הן אשר נתנו למוסר שני פרצופים: אחד לשולטים ואחד למשועבדים [...] בשטח המיני – כאן נמצא מילים יפות כגון 'קדושת המשפחה', 'טוהר מיני', 'צניעות' וכו'. המנוצל כאן היא האישה [...] אמצעי שעשועים לגבר ויולדת בנים ובנות.⁹⁰

חנן בשריד אמר: 'בעניין זה [של יחסים בין המינים] התחנכנו כולנו בגרמניה חינוך בורגני. כעת כשבחורים ובחורות חיים תמיד ביחד, מתעוררת השאלה – האם נוכל לחייב את החינוך הזה? לדעתי עלינו לשלול את כל החינוך של הפרדת המינים'.⁹¹ אך לא הכול היו שותפים לדעתו. בשיחה שהתנהלה בקבוצה לאחר כמה ימים שלל אברהם את 'החינוך הבורגני הקלוקל' בתחום זה וקבע שיש לצמצם ככל האפשר את השפעותיו, אבל הסכים כי מגורים מעורבים כעת עלולים לעורר זעקה גדולה.⁹² בשיחה שקיימה אותה הקבוצה קצת יותר משנה לאחר מכן התברר כי אף שדיברו בגלוי על אוננות כפתרון לסיפוק היצר,⁹³ עדיין היו שייחסו לחינוך הבורגני השפעה רבה. 'בשטח זה' – אמר גבריאל – 'משפיע מאד החינוך הבורגני שקיבלנו כסביבה הבורגנית שחיינו בה, בית ההורים שלנו [...] לשנות את זה עוד עכשיו, זה קשה'. המדריך גרישה, שניהל את השיחה, חלק עליו: 'מה שגבריאל אמר בקשר עם חינוך והשפעה שאין להשתחרר ממנה, זה אינו מתקבל על דעתי. רצון זה אינו דבר חיצוני, אלא תוצאה של הכרה פנימית'. רוב הוסיף: 'צריכה להיות סבלנות, אם מספקים את היצר סתם, באופן שטחי, נשארת הרגשה של בחילה'. ושולמית הסכימה: 'בגיל שלנו – לחכות [...] אנחנו צריכים להלחם ביצר'. רק אחד מן המשתתפים בדיון, חנן, נשאר במסגרת הבורגנית המובהקת וטען: 'חופש מיני מוחלט עלול להרוס את החברה [...] המסגרת הטבעית לחיי מין גם בקיבוץ [ההדגשה שלי] צריכה להיות המשפחה'.⁹⁴

חברת הנוער במרחביה דנה אף היא בשאלת הדיור המשותף ודחתה את הרעיון 'בגלל הקשיים בשטח הארוטי-סקסואלי'.⁹⁵ שנה לאחר מכן עלה הנושא שוב וידיעה על כך הגיעה להנהלת המוסד לעליית הנוער. בעקבות התייעצות עם אנשי מקצוע שהתקיימה בירושלים נשלח לחברת הנוער חוזר בחתימת סאלד ובו נכתב: 'באה ההנהלה לידי המסקנה שאין להצדיק מנהג החרדים המשותפים לנוער

89 דרור ורוזנצווייג (לעיל, הערה 17), עמ' 182.

90 עלון 'עמר' של חברת הנוער 'אבוקות' שהוצא בנגבה, לפני מעבר הקבוצה לעין-המפרץ, דצמבר 1941, ארכיון עין המפרץ.

91 פרוטוקול חברת הנוער, אוגוסט 1936, ארכיון שריד, תיק טו 1 (2).

92 היה זה פחות משישה חודשים לאחר בואם לשריד, ורשימה זו נכתבה עדיין בגרמנית.

93 לא זו בלבד שהדת היהודית אסרה זאת, בשנות השלושים עדיין סברו אנשי המקצוע כי האוננות מזיקה הן פיזית והן נפשית. ראו: J.R. Hopkins, *Adolescence: The Transitional Years*, New York & London 1982, pp. 273–274. עצם הדיבור הגלוי על כך היה אף הוא מאפיין של מדרגות כנורמות המקובלות בחברה הבורגנית ההגונה. וראו עוד: ג' קאבאליון, 'עלייתו ושקיעתו של החינוך המיני בקיבוצי "השומר הצעיר"', קתורה, 113 (תשרי תשס"ה), עמ' 53–82.

94 פרוטוקול חברת הנוער, דצמבר 1937, ארכיון שריד, תיק טו 1 (2). חנן שינה אפוא את דעתו בעניין זה במהלך השנה, ראו לעיל, הערה 91.

95 חוברת הקבוצה, 7 ביולי 1936, ארכיון מרחביה.

הגרמני'. עוד נכתב בחוזר כי אם המדריכים תמימי דעים עם הוראה זו עליהם לשוחח עם הנוער, אבל אם הם חולקים עליה 'עליהם להסתמך על הפקודה הזאת'.⁹⁶

לעומת זאת בדיון באותו נושא בחברת הנוער בעין-המפרץ, צידדו כמעט כל המשתתפים בעקרונות הקדמה ויצאו כנגד המוסר הבורגני. אמנם לבנה פתחה ואמרה כי המתנגדים ובפרט החברות ציינו כי אין בהתנגדותן עניין עקרוני, אלא שלדעתן דירה משותפת אינה נחוצה. נוֹאֵל נימק את הצורך בדיון משותף בכך ש'מרבנו ביסודות החינוך הבורגני. הדבר הראשון: חינוך משותף נגד הפרדת המינים והפרדת האישה [...]. באותה המידה שהתנגדו לחינוך המקובל שהבחורה לא צריכה להיות פעילה, התנגדו גם להפרדת המינים'. והוסיף שלמה: 'דירה משותפת ומעורבת תעצב את דמות חברתנו להבא'. אליעזר טען בזהירות מסוימת כי אמנם רצויה קרבה יומיומית בין שני המינים ורצוי שהתנהגותם תהיה חופשית, אך 'עלינו לדעת שאי אפשר לנו לעשות קפיצה נחשונית כעין זו מהמשטר הבורגני עד לכך', והוא הוסיף כמתנגל כי 'דעתי השוללת דירה משותפת אינה מורשת המשטר הבורגני'. חיה, הצהירה על נאמנותה לעקרונות הקבוצה ולרוח המהפכנית, באומרה כי מכיוון שבמשטר הבורגני הבחורה היא אובייקט לניצול בידי הגבר ('דרגתה היא כאפס על יד מספר'), 'הרי לו היינו חוזרים לגור כנפרדים היינו נסוגים לשאננות ריאקציונית הסותרת כל מהפכנות תנועתית [...] חדרים משותפים הינם הוכחה של אמון הדדי של חופש ופרוגרס'. אריה אמר כי אף שהוא תומך בדיון משותף עדיין יש להתחשב בחברים המתנגדים לכך – כלומר לאפשר פתרון אינדיווידואלי; גישה ליברלית זו (שהלמה אולי את הדור הבוגר, אבל לא את בני הנוער הגלגהיים) עוררה את ביקורתה של דבורה – לדבריה השתוממה לשמוע את המילה 'אינדיווידואליות', ו'אסור שגורם זה יהיה הקובע בחיים החברתיים'. לקראת סיום הדיון נגעו בשאלות הטבעיות שיכלו לעמוד למכשול בפני החלטה משותפת. אלי גרס שהרגשת הבושה במשטר הבורגני מקבלת צביון שלילי במיוחד, 'ובאמת בחינוך הקיבוצי נעלמו כל האלמנטים האלה של הפרדה ובושה'. חיה הוסיפה כי היו שציינו שהדירה המשותפת מעוררת מתיחות מיותרת, אבל 'צריך להתעלות על מתיחות זו [...] אני מתנגדת לפשרנות אינדיווידואלית'. נראה שהמשתתפים התחרו ביניהם בהתנערות מוחלטת מחינוכם הבורגני הקודם. לבסוף התקבלה החלטה של דיון משותף, משמע, מעורב.⁹⁷

גידול הילדים וחינוכם היו חלק בלתי נפרד מן הבית הבורגני המסורתי. האישה יולדת ומגדלת, האב משליט את סמכותו הפטריארכלית. מתפקידים אלה נותר לאישה תפקיד הלידה, ואילו כל ענייני הגידול והחינוך עברו לידי הקהילה. על פי הגישה שהייתה מקובלת באותן שנים בתנועה הקיבוצית:

בבית התינוקות שלט משטר קפדני. רק האמהות של התינוקות היו רשאיות להכנס, וגם הן לצורכי הנקה בלבד [...] גם חלב האם היה, כביכול, ברשות בית התינוקות. אם שהיה לה הרבה חלב היתה חייבת להניק לא רק את הילד שלה, אלא גם ילד שלאִימו היה חלב בכמות קטנה בלבד [...] בדרך כלל גם התייחסו האמהות למשטר הזה כאל נורמה מקובלת, אך לא חסרו ויכוחים עם אמהות, שלא באו מן התנועה ושדרשו מידה רבה יותר של חופש הפרט.⁹⁸

96 חוזר הנרייטה סאלר, 23 במרס 1937, ארכיון מרחביה, תיק 3.7.1/9.

97 פרוטוקול השיחות 'אבוקות', 2, ינואר-פברואר 1942, ארכיון עין-המפרץ.

98 בנארי (לעיל, הערה 7), עמ' 138.

יש לציין שתיאור זה נכתב בידי חבר קיבוץ הזורע, קיבוץ שעדין שמר על תכונות בורגניות כל שהן בכל הקשור לליברליזם כלפי החבר. אבל אף שבתאוריה הדגישו אנשי ה'זורקלויטה' את חשיבות המשפחה בחיי הפרט ובעיקר בחינוך הילדים, נתפסו בשנים הראשונות 'דווקא לתפיסות קולקטיביסטיות קיצוניות [...] המקום שהוקצב למשפחה [היה] צר למדי, הן בחיי הציבור הן בחינוך ילדיה'.⁹⁹

בקיבוץ אחר של יוצאי גרמניה, דליה, הוסבר כי חינוך הילדים נובע מ'שאיפתנו הפוליטית לאדם חדש לוחם ובונה [...] צד זה של החינוך אינו יכול להיות מונופול של ההורים. צריכים אנו להבדיל בין תביעה זו אצלנו לבין המושכלים והציוויים המשמשים את צורכי הפרט בחברה הבורגנית'. הכותב קבע כי חשוב לפרט ולנמק כל צעד שנעשה בשטח זה, כדי 'שלא ניפול קרבן להשגות זעיר-בורגניות – ירושת העבר', משמע התנערות מירושת העבר הבורגנית ויצירת 'אדם חדש'.¹⁰⁰

היו גם שהכירו, חלקית לפחות, בתפקידה של המשפחה בחינוך הצאצאים, אף כי לא כגורם מרכזי אלא כערך מוסף לחינוך הבסיסי שבידי הקהילה. ישעיהו עריף משריד טען כי ההורים משתחררים מעול ודאגה של טיפול בילדים, 'יחד עם זאת למדנו להכיר כעובדה שאם הילד הוא גם קניינה של החברה, הרי בדרך הטבע הוא בנם של הוריו [...] לכן, עם כל החינוך והטיפול המשותף ניתן מקום ראוי [ההדגשה שלי] למגע עם הורים ולהשפעתם על עיצוב הדמות הנפשית של הבנים'.¹⁰¹

גישה יוצאת דופן ליחסי הורים וילדיהם מיוזגה את השאיפה הבורגנית הישנה של דגש על הפרט בגישה הקולקטיבית לגידול הילדים במשותף. אחד החברים מכינת התנגד ללינת ילדים בבית ההורים בטענה שהחדר יקבל אופי של משפחה מסורתית מן הגולה – 'מיטות על גבי מיטות [...] לא מורגש שזו פינה פרטית של החבר, הוא תמיד נאלץ להיות ביחד עם ילדים'.¹⁰²

את מקומה של המשפחה אמורה הייתה לתפוס הקהילה, או כפי שנקראה בתחילה על ידי חברי ה'זורקלויטה', בשם שביטא טוב יותר את הלכידות והאינטימיות – העדה. גידול הקיבוץ והדיפרנציאציה שנוצרה במשך הזמן מבחינת הגיל והמוצא, הפכו את העדה לקהילה שהשייכות אליה הייתה אמנם חזקה, אבל הצטמצמה הזיקה ההדרית שהייתה, או שאמורה הייתה להיות, בין החברים. יתרה מזו, חברות הנוער התלוננו על שהתקשו להגשים את מה שנראה כה נכון בתאוריה.

דברים שנאמרו בחברת הנוער בשריד כשנה לאחר שהגיעה לקיבוץ מבטאים את שחשו קבוצות ובודדים מקרב יוצאי גרמניה גם תקופות ארוכות יותר, לעתים בינם לבין עצמם, לעתים כלפי יתר חברי הקיבוץ: 'עיינו נפקחו וראו מה זאת אומרת חברה [אבל] לא הצלחנו ליצור מה שנקראת "חברה" [...] יש לנו עוד יותר מידי קפאון בקרב גישותינו והשקפותינו [...] יצירת החברה דורשת בסיס משותף.

החמצנו להקים אותו בשעתו'.¹⁰³

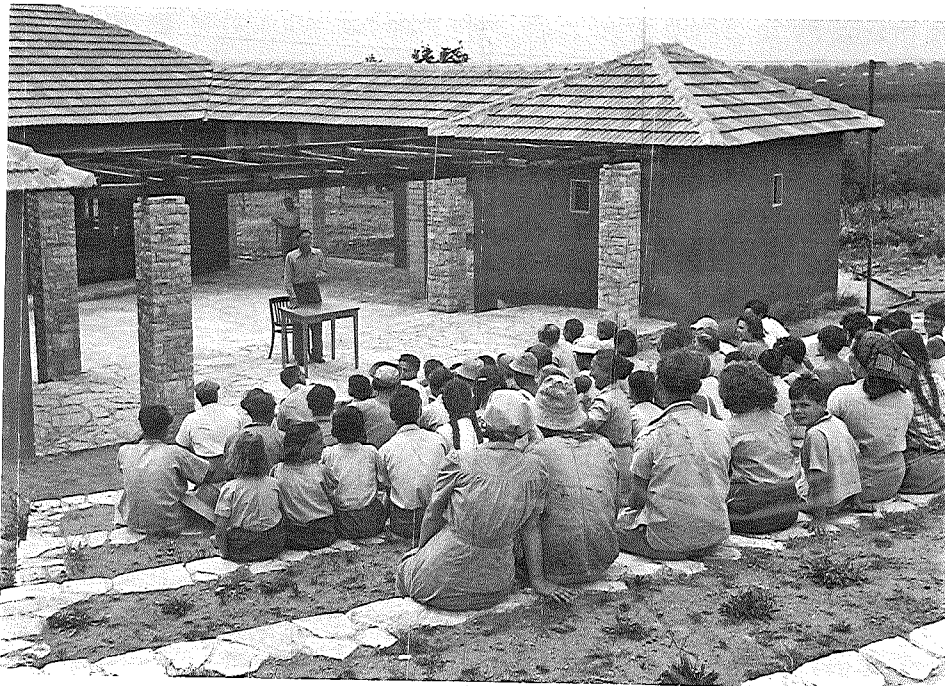
99 שתיל (לעיל, הערה 20), עמ' 173.

100 עלון דליה, במלאת חמש שנים לעליה על הקרקע, עמ' 15.

101 עריף (לעיל, הערה 50), עמ' 153.

102 עלון כנרת, 17 (14 במאי 1937), עמ' 8.

103 חנוך מסכם את שנתם הראשונה בארץ, פרוטוקול חברת הנוער 1937 (ללא תאריך מדויק), ארכיון שריד, טו 1 (2).

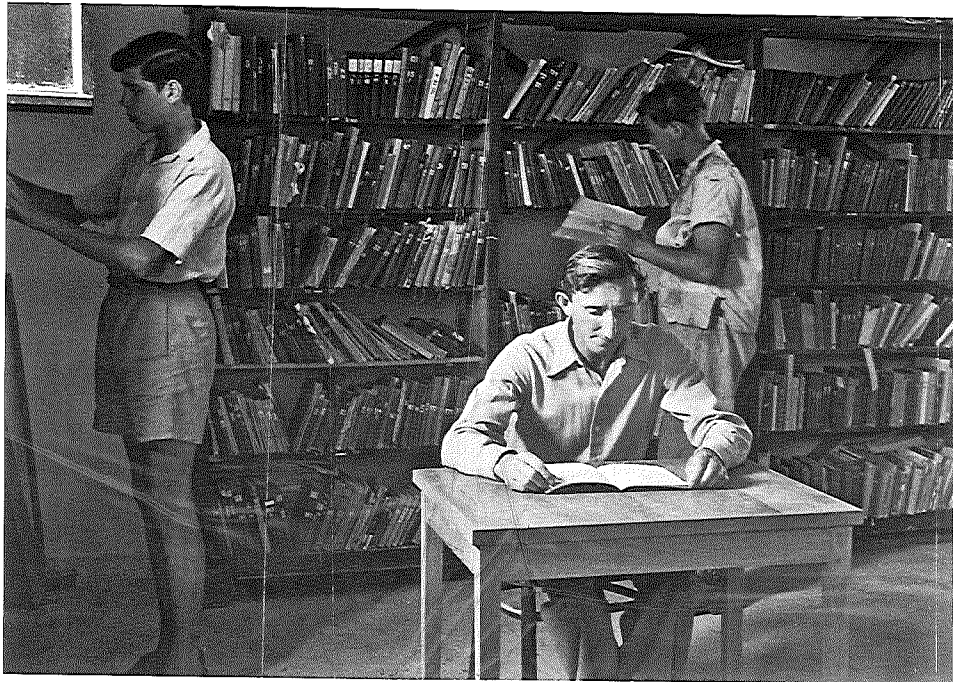
הרצאה בקבוצת
שילר, 1944
(צילום: זולטן קלוגר)

שפה ותרבות

אחד ממאפייני החברה הבורגנית בכלל והחברה הבורגנית הגרמנית בפרט – ועוד יותר מכך החברה היהודית-הגרמנית הבורגנית – היה הדבקות בתחומי התרבות השונים, מספרות ושירה ועד מוזיקה ותאטרון. בגרמניה היו יהודים רבים פעילים באגודות תרבות (גרמניות) למיניהן. ואכן העלייה החמישית הייתה עלייה של בורגנות שוחרת תרבות.¹⁰⁴ בעיר, כמושבה ובמושב יכלו העולים להמשיך לפעול בתחום זה בעזרת ספרים – שהיו חלק נכבד ממשקלו של המטען שהביאו עמם העולים – תקליטים וכלי נגינה. בביתם פנימה המשיכו לקיים את הבית הבורגני הגרמני תוך שמירה על השפה ועל הגינונים של החברה שממנה נעתקו. שונה היה המצב בקיבוצים, ששם לא החזיקו ברכוש הפרטי, וכמעט לא היה קיים באותן שנים המושג 'ביתם פנימה'. צו השעה היה 'יהודי דבר עברית' – מגמה שממנה לא ניתן היה להתעלם בחברה קטנה וסגורה כחברה הקיבוצית. שמעוני עמד על ריחוקם של בני הנוער העולים מן התרבות והשפה העברית והדגיש כי רק חלקם הקטן אמנם מחפש את התרבות היהודית.¹⁰⁵

הדרך לשפה העברית לא הייתה קלה, ומזיכרונות של רבים מחברי הקיבוצים, ובכללם עולי גרמניה, עולה כי ההתמודדות עם אתגר זה הייתה מן הבעיות הקשות, בצד קשיי האקלים והעבודה

104 בן-פורת (לעיל, הערה 2), עמ' 93.
105 שמעוני (לעיל, הערה 9), עמ' 148–149.

הספרייה בקבוצת
שילר, 1944
(צילום: זולטן קלוגר)

הפיזית.¹⁰⁶ חברות נוער בקיבוצים למדו עברית בשנות ההכשרה, וצעירים נאלצו לעתים לציית לתכתיבים נוקשים של הקולטים בעניין זה.¹⁰⁷ בדגניה הקפידה המורה לעברית, דינה פבזנר, על לימוד השפה והשימוש בה. היא אסרה לדבר גרמנית הן בכיתה והן מחוצה לה, וכתבה כי 'רק מהפכה נפשית עצומה, רק שריפת כל הגשרים, עלולות לחולל את הפלא הזה של חדרה מהירה ומלאה [...] לתרבות העברית המקורית'.¹⁰⁸ בני הנוער ניסו לא אחת לעקוף את האיסורים המחמירים, בין השאר בעזרת 'חברים דוברי גרמנית שחפצו להקל על הנערים והנערות והורו "לפי שעה" היתר שיחה בשפת הגולה'.¹⁰⁹ ברשימה נוספת שכתבה פבזנר בקובץ של חברת הנוער התייחסה לכך וקבעה כי 'הקלו ראש בעיקרון הגדול שלנו, הותרה הרצועה [...] זה התנקם בנוער ועשה לאל את הפעולה שנעשתה בבית הספר'. ואמנם לעתים ננקטו צעדים נוקשים והוציאו מן הספרייה את כל הספרים הגרמניים,

106 על פי קורט בלומנפלד, מנהיג ציוני גרמניה בשנים 1924-1933, 'עקירת יהודים גרמנים מן התרבות הגרמנית, פירושה - להרוג אותם רוחנית' (לופט ולעיל, הערה 3, עמ' 121). לופט קראה לפרק בספרה העוסק בנושא זה: 'השפה העברית - המכשול הגדול'.

107 'באי רצון נפרדים אנו מן השפה הגרמנית ומתרגלים לשפה העברית' (ד' יעקב, בתוך: כפר מסריק: כ"ה שנים, כפר-מסריק 1958, עמ' 22). יעקב העיד כי בהכשרה שבה היה חבר (בגן-שמואל) דיברו גרמנית בשנה הראשונה, ואחר כך יום בשבוע עברית. ראו: יעקב (לעיל, הערה 59).

108 ד' פבזנר, 'טיפולנו בנוער העולה', ניב הקבוצה (כסלו תרצ"ט), עמ' 87.

109 דגניה (לעיל, הערה 49), עמ' 192. וראו גם ריאיון מאוחר עם חבר חברת הנוער הראשונה, אפרים נדב, על המורה לעברית: 'אני לא יודע מה שאחרי כן קרה, אבל בכל אופן במחיצתה - איש לא העז לדבר גרמנית' (ארכיון דגניה, תיק 'נוער עולה/גרמניה 1934-1940', 085-54-04-01).

ואחד מצעירי חברת הנוער בדגניה העיד כי בעקבות זאת 'מקץ חצי שנה התחילו לקרוא ספרות עברית'.¹¹⁰ גם בקבוצת כינרת עדיין הרבו להשתמש בגרמנית באותן שנים, ובעלון המקומי התלוננה חברה: 'האם לא מתפקידנו, לא לחכות שהחברים "יתנדבו" ללמוד עברית, אלא לחייב את אלה שאינם יודעים את השפה, ללמוד אותה?'.¹¹¹

מימין: לאה פרוינד, עולה ממרכז אירופה, קיבוץ מעברות, 1940 (צילום: זולטן קלוגר)
משמאל: זאב וייס, מעולי גרמניה בקיבוץ הזורע, שנות השלושים של המאה העשרים

הלחץ ללימוד עברית לא היה רק מבחוץ. התלהבותם וקנאותם של בני הנוער למהפך העומד לפניהם הובילו לא אחת להתבטאויות קיצוניות על הצורך בלימוד עברית כדרך הנכונה להשתלבות בקיבוץ. בעיתון חברת הנוער במעברות נכתב בקשר לתופעות של ציניות ולגלוג הקיימות בקרבם: 'לכן נפנה את לעגנו זה למקום הנכון: נלעג לדוברי גרמנית [ההדרגשה במקור].¹¹² בהתייחסויות במקורות שונים ללימוד העברית הוצג הדבר כתנאי ראשון להשתלבות ולקליטה נכונה. 'אם העולה בקיבוץ רוצה לסגור את הפער בינו לבין אלה שנקלטו, עליו קודם כל ללמוד עברית', נאמר ברשימה בביטאון 'התאחדות עולי גרמניה'.¹¹³

110 לכס (לעיל, הערה 52); דגניה (לעיל, הערה 49), עמ' 192.

111 עלון קבוצת כנרת, 13-14 (18 במרס 1937), עמ' 13.

112 מטאור, 1, 23 ביולי 1942, ארכיון מעברות.

113 ראו לעיל, הערה 39.

חברי חברת הנוער בשריד, שהגיעו לקיבוץ במרס 1936, ושהשתייכו לתנועת 'זרקלויטה', שהשפה והתרבות העברית היו מעקרונותיה, קיימו דיונים בנושא זה. הקשיים באו לידי ביטוי באמירות בנוסח 'למדנו את השפה העברית [...] [אבל] היא לא נעשתה קרובה לליבנו [...] העניין הראשון אשר הינו המכאיב ביותר, הוא הדיבור והלימוד העברי. הנוחות לדבר גרמנית חוגגת את נצחונה המלא [...] זה

פועלות חקלאיות בתקופת 'העלייה החמישית'

דורש קנאות מתמדת, בלי קנאות לא נצליח'. שנה לאחר מכן כבר יכול היה חנן לציין בסיפוק: 'התרבות העברית נעשתה לנו קרובה יותר'. ואכן לימוד העברית היה אינטנסיבי למדי, על אף כל הקשיים. פרוטוקול שיחות החברה, שנפתח שלושה ימים לאחר בואם לקיבוץ, נכתב כשבעת החודשים הראשונים בגרמנית בלבד. לאחר מכן הופיעו הדיווחים חלקם בגרמנית, חלקם בעברית. ואחרי עשר חודשים לאחר בואם לקיבוץ כבר נכתבו דברי החברים בעברית בלבד. מובן שלא הכול שלטו בעברית באותה מידה, ובדיון בנושא זה צוין ש'בעיקר הבחורות שלנו לא מדברות די עברית'. המדריך מוני התלונן שאין משתמשים בעברית כשפת דיבור ואף אין קוראים ספרים בעברית.¹¹⁴ יש לציין כי חברי החברה, שמנתה עשרים נערים ושבע נערות, הביאו עמם מטען תרבותי כבד, תרתי משמע – 800 ספרים.

הקושי של אנשים בוגרים שעלו זה מקרוב ארצה, ושהיו טרודים בעבודה ובבעיות שונות, ללמוד את השפה העברית, דחף ל'דרך ביניים', כפי שקרא לכך שתיל. הוא סיפר על חברים שכבר לא רצו במגע עם הגרמנית, ועברו לקריאה באנגלית. אבל הרוב נשארו בעולם התרבות הגרמנית, וברוח ספריית הזורע משנת 1939 נאמר כי קרוב ל-80 אחוז מן החברים קוראים ספרות יפה בגרמנית.¹¹⁵ ברוח העקרונות המהפכניים נאמרו גם דברים בגנות התרבות

הבורגנית על תפיסת החופש האינדיווידואליסטית שלה, ולעתים אף עלתה קריאה להמירה בתרבות פרולטרית.¹¹⁶ הגישה המיליטנטית הנלהבת נגד התרבות הבורגנית הקלוקלת' של העבר באה לידי ביטוי גם בדברי חברים בחברות הנוער, והגדיל לעשות ברק בחברת הנוער בעין-המפרץ. ברשימה שפרסם בעלון הקבוצה גינה ברוח פרולטרית של ממש את האופרטות של יוהן שטראוס, שהן 'ביטויה של הבורגנות היורדת פלאים מנכסיה התרבותיים והאנושיים-סוציאליים [...] הריקבון המוסרי אשר

114 הדיונים וההתבטאויות בנושא זה ראו: שיחות הקבוצה, וכן: 'במעבר', חוברת שיצאה לאור במלאות שלוש שנים לשהיית הקבוצה בשריד, ארכיון שריד, תיק טו 1 (2).

115 שתיל (לעיל, הערה 20), עמ' 158. וראו גם: 'המורשת התרבותית שהבאנו עמנו מגרמניה היתה אז טריה, ואנחנו שמרנו עליה ככל שיכולנו' (בנארי ולעיל, הערה 7), עמ' 29.

116 פלד (לעיל, הערה 10), עמ' 166, 168, על פי ציטוט מדברי יהודה גוטהלף (לימים עורך 'דבר') במועצה השתיים-עשרה של 'הקיבוץ המאוחד', בדצמבר 1935.

הגיע לשיאו באולמי הריקוד שבהם מצטופפים יותר ויותר צעירים כדי לחטוף בעוד מועד קצת שיכרות [...] הפועל היגע מיום עבודה מפרך, כדי להשכיח את סיבלו הולך הוא לבית המרוז להשתכר ואיזו תרבות מושמעת באוזניו? 'שלאגרים, וואלצים וג'אז'.¹¹⁷

אולם גישה זו הייתה יוצאת דופן. רבים מיוצאי גרמניה, בוגרים כצעירים, גדלו על ברכי המוזיקה, והיה זה אך טבעי שבחברת הנוער בעין-המפרץ טענה איגנה כלפי חבריה, על רקע מיעוט המשתתפים בערבי תקליטים: 'הלא ערכים אלה נחוצים לנו לחיים עשירים'. היא קראה לחברים להצטרף למקהלה, להקים חוג דרמטי ולקיים הרצאות בנושאי אמנות. חוסר הפעילות התרבותית הטריד לא

שלמה מאיר
(1914-1979),
עובד אדמה, חיתוך
לינוליאום (15x10)
ס"מ). האמן יליד
גרמניה וחבר קיבוץ
דליה, היה נוקד
שנים רבות

אחת את קבוצת הנוער הזאת והיא קיימה דיון בנושא האיזון בין עבודה במשק לבין פעילות תרבותית. אלי טען כי יותר מדי מושקע בבניית המשק וכך מוזנחת התרבות – 'אם מתפקדינו בתור פועלים ציוניים לעבוד לשורות הפרולטריון הרי תופעות כאלה [...] מזכירים ומעוררים אסוציאציות למעבר ל"פרולטריון הסחבות" (Lumpenproletariat). ועל כך השיב לו נואל: 'נושא רעיון איננו רק איש השקוע בספרים [...] אם אצלנו יעצר הרעיון לא נהפוך ל"לומפנפרולטריאט" כי אם לזעיר בורגנים.

117 אבוקות, 4 (31 ביולי 1942), עמ' 4-5, ארכיון עין-המפרץ.

זאת היא אולי הסכנה שאורכת לנו ולא "חוסר תרבות". יבוא הזמן – הבטיח – שבו הקיבוץ יתפנה מן העבודה האינטנסיביות ושוב יקיים חיי תרבות.¹¹⁸

תרבותם המיובאת של העולים מגרמניה לא נמסה, כפי שציין כאמור בן-פורת, בחום הארץ־ישראלי. בזיכרונותיהם של חברי קיבוצים רבים – יוצאי גרמניה ואחרים – יש התייחסויות לא מעטות לענייני תרבות. אמנם היו בקיבוצים, כפי שכתב מאיר תלמי, ערכים קודרים ללא פעילות, כאשר בחדר הקריאה חצי מניין וליד הפטיפון שוחרי מוזיקה מעטים ו'היחיד מר הנפש מהלך ומדבר על שיעמום'.¹¹⁹ אבל קיימים גם תיאורים של פעילות תרבותית מרובה. בהזרוע, לדוגמה, התקיימו בשנת 1940 תשעים ושבעה אירועי תרבות – מהם עשרים ושישה בעלי תוכן פוליטי או תנועתי, שבעה־עשר קונצרטים, שבהם ניגנו בעיקר חברים, ועשרה נשפים ומסיבות חג. בקיבוץ היו אז פחות מ־140 חברים, ו־80 אחוז מהם נכחו בקונצרטים.¹²⁰

היטיב לבטא את רוח הבורגנות אחד מחברי חברת הנוער ג ברגניה: 'מוסיקה היא לבן אדם הפשוט שזר וגמול אחר מלאכתו הקשה במשך יום ארוך. בערב הוא יושב עם משפחתו על יד הרדיו ושומע או (אם אפשרי) הולך הוא לשמוע קונצרט'.¹²¹ במשפט קצר זה כלל כמה יסודות מרכזיים של הבורגנות – עמלנות ושכרה, ישיבה בחיק המשפחה ותרבות – ותיאר את ה־"Gemütlichkeit" (הגינחות) הבורגנית בהתגלמותה.

נורמות של התנהגות

יסוד נוסף של הבורגנות היה אורח החיים על פי קוד התנהגות מוסכם – המנהגים, הגינונים, הסדר והנימוסים. לעולים מגרמניה היה דימוי, מוצדק בדרך כלל, של דבקים בנורמות התנהגות מסוימות. ההבדלים בינם לסביבתם בתחום זה יצרו לא אחת חיכוכים, ורבות נכתב על בעיות שהתעוררו עם איחוד שתי קבוצות שונות מבחינת הרגלי חייהן ואופיין, 'אלה שלמדו עברית ואלה שבאו מחברה מתבוללת, פשרנות מול קפדנות, הברלי השכלה, מוצא חברתי'.¹²² שמעוני הדגיש שעל אף הדימוי האחיד, הרי התכונות והאופי המיוחד שחשבו למצוא בנוער היהודי מגרמניה אינם אחידים, וקיימים הבדלים התלויים במעמד החברתי, בחינוך, במידת ההשתרשות בתרבות הגרמנית – ולא פחות מכך באופי השונה של כל אדם ואדם.¹²³

אולם לרוב העולים יוצאי גרמניה היו כמה מאפיינים משותפים שבלטו על רקע החברה השונה וניסיונם להיקלט בה. התברר שהחיים האינדיווידואליים בעיר, שבה כל אחד מקיים את אורח חייו בביתו ובחיק משפחתו, בטלים משעה שהגיעו למקום שבו החיים הפרטיים נסוגו מפני החיים הציבוריים, ולמעשה נתבע היחיד 'להפנים ערכים חדשים קולקטיביסטיים ולבצע בפועל מהפך

118 אבוקות, 1 (26–28 באוקטובר 1941), ארכיון עין־המפרץ.

119 דרור ורוזנצוויג (לעיל, הערה 17), עמ' 305–306.

120 שתיל (לעיל, הערה 20), עמ' 158; בנארי (לעיל, הערה 7), עמ' 89, 143.

121 'הזורעים בדמעה' – חברת הנוער העולה ג, ארכיון רגניה, 085-54-04-01.

122 דרור ורוזנצוויג (לעיל, הערה 17), עמ' 307.

123 שמעוני (לעיל, הערה 9), עמ' 148.

טוטאלי באורה חייו ובנורמות ההתנהגות שלו.¹²⁴ מהפך מוחלט זה לא היה קל כלל ועיקר ולא כולם עמדו בו. רבים פרשו ולא מעט מאלה שהסתגלו, שמרו, על אף הסביבה ולא אחת תוך חיכוכים עמה, על עקרונותיהם.

לדוגמה שתיל סיפר על הניגוד בין יוצאי מזרח אירופה, שאחדותם כלפי חוץ מלווה 'בפילוג ומאבקי כוח חריפים ומתמידים מבפנים', לבין העולים מגרמניה, שבאו 'מארץ הסדר', שבה מובן מאליו שחוקים ותקנונים שנתקבלו חלים על כולם, ושהכרעה מחייבת ביצוע.¹²⁵ ואכן שנים רבות לאחר מכן היו שטענו כי עניין קיום ההחלטות עורר מאבק קשה: 'היינו צריכים יותר לעמוד על דעתנו', אמר זאב יעקב מכפר-מסריק, שמילא ארבע פעמים תפקיד של מזכיר הקיבוץ; גרעון אילת מבית-אלפא, שעלה בגיל תשע והתחנך במוסד החינוכי במשמר-העמק, טען אף הוא כי עניין ההחלטות, קבלתן וביצוען יצר לא מעט בעיות, וכשעלה הנושא באספת חברים טען מולו אחד המשתתפים: 'הקיבוץ קם באנרכיה ויחיה באנרכיה'.¹²⁶

לעומת זאת השתלבות הדרור הצעיר מקרב העולים בהתנהגות הבלתי פורמלית עוררה לא אחת תדהמה בקרב הוריהם, שחינכו את ילדיהם ליחס נאות לכל אדם לפי כבודו ומעמדו. חנה קציר לבית וולף ממשמר-העמק סיפרה בזיכרונותיה כי למדה מאמה נימוסים ושמירת דיסטנס, והנה בתום ביקור אצל הוריה בחיפה, ביקשה לעכב לרגע את נהג ה'טרמפ' שלה, חבר הקיבוץ מרדכי בנטוב (אז שר בממשלה), וקראה אליו בכינויו 'מיטק, חכה רגע!'. האם רשמה אחר כך מזועזעת: 'הבת שלי עומדת באמצע אחוזה וצועקת "מותק! מותק! לשר בישראל"'.¹²⁷ לעתים התנהגות כזו או אחרת עוררה תגובה שלילית אצל העולה בשל רגישותו והינוכו הקפדני: 'הרושם הראשון של יקה כשנכנס לחדר האוכל [...] ראיתי שם שולחן אחד, עם ספסלים לשמונה אנשים – וסביבו ישבו בערך ארבעים חבר'ה ועשו סלט ביחד, משהו הגון. השולחן נראה כמו שוק הכרמל בשעה שבע בערב, וכאן אני, עם התפיסות היקיות שלי [...] המראה הזה של חדר האוכל היה השוק הראשון שלי'.¹²⁸ ייתכן כמובן שהמספר בילה בעבר בגרמניה במרתפי בירה, ושם הייתה המהומה קטנה לא פחות, אולם חדר האוכל של הקיבוץ לא היה המקום שאליו יצא מביתו להתפרקות ולשתייה בצוותא – חדר האוכל היה הבית, ובביתו לא היה רגיל בכגון אלה.

הרגלים שהובאו מן הבית נפגעו, בוודאי כשהעולה העיד על עצמו: 'אני אישית הייתי מאד מפונק, כמעט דבר לא אכלתי בערב הראשון'.¹²⁹ במכתב תלונה להוריו כתב עולה צעיר שאשתו בוכה בכל ערב, ואינה אוכלת 'מכיוון שאי אפשר לאכול את האוכל הנורא הזה'.¹³⁰ היו שהתקשו להסתגל

124 פלד (לעיל, הערה 10), עמ' 170.

125 שתיל (לעיל, הערה 20), עמ' 152.

126 יעקב (לעיל, הערה 59); אילת (לעיל, הערה 40).

127 ח' קציר, שרשרת זהב: תולדות בית אבי ובית אמי המפגש היהודי והמקום הארצישראלי, תל-אביב תש"ס, עמ' 78. ובסוגריים הוסיפה האם: 'התעניינתי – מותק זה דארלינג'.

128 ע' ליבליך, קיבוץ מקום, ירושלים תשמ"ד 1984, עמ' 90-91 (אמנם מדובר שם בקיבוץ של 'הקיבוץ המאוחד', אולם בערויות ממקומות אחרים משתקפות תחושות דומות).

129 עדות אהרון גבעון, ארכיון דגניה, 'תיק נוער עולה/גרמניה 1934-1940', 085-54-04-01.

130 ראו לעיל, הערה 28.

להרגלי האכילה שהנהיג הרוב המזרח אירופי בקיבוץ. בבית הגרמני אכלו תחילה את המרק, והנה בקיבוץ הוגשה המנה העיקרית בצלחת עמוקה ועל השולחן הונחה מרקייה. אחרים ראו באכילה מצלחות פח מנהג לא נאות. והיו שתיארו את סלידתם מן השירותים המשותפים, שהניקיון לא נשמר בהם כפי שהורגלו בביתם הגרמני. בין הקשיים שבהם נתקלו העולים, היו אלה ללא ספק שוליים, אבל הם הצטרפו למה שנראה לעולה החדש כמכשול נוסף על דרך ההתאקלמות. בעיות הקשורות בתרבות האכילה, בתנאי הדיור, בדיבור, ביחסי אנוש ובחוסר הסדר הופיעו בערויות שונות של העולים.¹³¹ לעומת זאת עולה בדגניה כתבה בזיכרונותיה: 'בחדר האוכל המולה והאוכל תפל, וראה: אוכלים את זה בתיאבון'.¹³² וכאשר התמונה הייתה הפוכה, עשה הדבר רושם חיובי ביותר, מעין הפתעה, כפי שסיפר אפרים קמרון שהגיע לביקור בקבוצת שילר, והנה 'בחדר האוכל, בצריף היה שולחן ומפה לבנה על השולחן, זה עשה עלי רושם בכל אופן יותר אנושי'.¹³³

בחברות הנוער ובעיקר ב'שומר הצעיר' דובר רבות על ההתנערות מן המנהגים הבורגניים ה'נלוזים', ובהם העישון, שנאסר בדיבר העשירי של התנועה ('השומר [...] אינו מעשן'). בחברת הנוער במעברות לא הצליחו להתמודד עם התופעה, ובעלון החברה נכתב: 'נלעג למעשנים', אך אין בכך ללמד על היקף התופעה.¹³⁴ גם בחברת הנוער בשריד התקשו להיאבק בעישון. בסקירה שכתבה שולמית במלאות שישה חודשים לבואם של הצעירים לקיבוץ נאמר כי יש מעשן אחד שאינו מוכן לוותר, 'אנחנו לא נאסור עליו אבל נקפיד שאחרים לא יתחילו', והוסיפה כי אין זו תופעה בודדת בסביבתם הקרובה, שכן בקיבוץ 'רוקדים ומעשנים הרבה'. כשמלאו שנתיים לשהייתם בקיבוץ רשם ישראל בקובץ שיצא לרגל האירוע, כי בא עוד בחור מעשן וכל הניסיונות לשכנעו לחדול מכך לא עזרו, והמשיך: 'מי אשר מתחיל פעם אחת לעשן – אבוד הנהו. יצטרך תמיד למצוץ בסיגריה ולא יוכל לחדול [...] השלמנו גם עם מקרה זה. והיום? מוטב שלא לבדוק כלל'.¹³⁵

מנהגי הבורגנות, לחיוב או לשלילה, לא אבדו אפוא לחלוטין אך נשחקו בחלקם. קשה לקבוע מסקנה אחידה בעניין זה בשל ההבדלים הן בין האנשים וחינוכם והן בין הקיבוצים שבהם נקלטו. מטבע הדברים נשמרו יותר ערכי הבורגנות בקיבוצים שהוקמו על ידי יוצאי גרמניה הבורגנים, אולם גם באחרים ניתן למצוא עקבות לא מעטים של ערכים אלה.

סיכום

משעה שהגיעו לקיבוץ היו עולי גרמניה מוכנים נפשית לוותר על ערכים שהיו בלבה של הבורגנות הכלכלית, כמו רכוש. אבל יש לזכור שהבורגנות הגרמנית, כולל זו היהודית, שקעה בהדרגה על רקע אוברן רכוש, בעוד שבורגנות ההשכלה החזיקה מעמד טוב יותר, ועל כן הוויתור על הרכוש בקיבוץ

131 אראל (לעיל, הערה 3), עמ' 129.

132 דגניה (לעיל, הערה 49), עמ' 189.

133 עדותו בריאיון, 1981, עמ' 11. ארכיון קבוצת שילר.

134 ראו לעיל, הערה 112.

135 ראו סקירה במלאות שישה חודשים לבואם; 'שנתיים לחברת הנוער בשריד', ארכיון שריד, תיק טו 1 (2).

היה קל יותר. ייחודם של העולים מגרמניה כמשכילים שאורח חייהם בורגני הבדיל אותם מן הכלל בקיבוצים שבהם היה רוב ליוצאי מזרח אירופה. בקיבוצים אלה אכן הורגש ניכור מסוים מצד הסביבה, ואף שהניכור התפוגג בהדרגה במרוצת השנים, עדיין העידו יוצאי גרמניה בקיבוץ אחר: 'זה לא עבר להם עד היום', ובקיבוץ אחר: 'עד היום אין הרגשה שנקלטנו בשלמות'.

הסדר והאסתטיקה, שהיו מסממני החברה הבורגנית, מופיעים לא אחת כמייצגים את השפעתם של עולי גרמניה: 'אם העלייה הגדולה של יהודי גרמניה [...] הביאה לארץ ישראל נורמות חדשות של סדר, ניקיון וטיפול הנוף ביישובים [...] הרי מצא הדבר את ביטויו גם ביישוב הזורע. נוצרה מסורת של סידור גינות ליד בתי המגורים של החברים, ביוזמתם וכידיהם'.¹³⁶ יתרה מזו, רבים מיוצאי גרמניה משוכנעים כי התנועה הקיבוצית חבה להם חלק נכבד ממגמות הליברליזציה שגברו בהדרגה – שכן על כמה ממאפייניהם המייחדים סירבו לוותר, כפי שנכתב בעיתון קיבוץ הזורע בסוף 1938: 'נמצאים אצלנו מבקרים קיצונים האומרים שמושג האושר אצלנו הולך ומצטמצם. הוא הוגדר בשלוש מילים: משפחה בחדר מסודר, מקצוע וגינה'.¹³⁷ בהסתפקם בכך מצאו עולי גרמניה בקיבוצים פשרה בין אורח חייהם הקודם לבין ההשתלבות בחברה החדשה. שונה במקצת היה מצבם של הצעירים, בני חברות הנוער, שגדלו בחלקם בבתים בורגניים אבל בשל גילם ורקעם התנועתי התמרדו נגד מה שראו כבורגנות מנוונת, ועם זאת לא אחת נמצאו בסבך הדילמה שאליה נקלע כל צעיר המתחבט בין החינוך שקיבל בבית הוריו ונטיותיו האישיות, לבין מה שהחברה קובעת ודורשת ממנו. המהפך עבור אלה וגם אלה היה גדול, וכך הגדיר אותו גבריאל שלג שהגיע לקיבוץ מעברות בשנת 1939, בהיותו בן עשרים וחמש:

הכל התהפך בחיי – אסיה במקום אירופה, כפר במקום עיר, עברית במקום גרמנית, חיי צוותא פתוחים במקום משפחה סגורה, שיתוף קומונאלי במקום רכוש פרטי, עבודה גופנית במקום לימודים ובטלה, ביאליק במקום גיטה, שירה מזרחית (ורוסית) במקום מוסיקה קלאסית וכנסייתית, משה רבנו במקום ישו הנוצרי, ואולי הקשה מכל – קולקטיביזם (גם רעיוני!) במקום אינדיווידואליזם. קשה ההתמודדות הזאת עד עצם היום הזה – אך: ההכרה בה – היא היא החרות.¹³⁸

136 בנארי (לעיל, הערה 7), עמ' 286.

137 שתיל (לעיל, הערה 20), עמ' 105.

138 מחברת (לעיל, הערה 58), עמ' 228.